

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

ВІЙСЬКОВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ,
СПРИЙНЯТТЯ ТА СЕНСИ

за спеціальністю: 242 Туризм
галузі знань: 24 Сфера обслуговування
за освітньо-професійною програмою: Туризм
на здобуття освітнього ступеню: Бакалавра

Кваліфікаційна робота бакалавра
студентки денного відділення
IV курсу
Свирид Софії Богданівни

Науковий керівник:
Канд. геогр.н,
доцент кафедри країнознавства та
туризму Кіптенко В.К

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ	5
1.1. Сутність поняття «військовий туризм» та його різновиди.....	5
1.2. Методи дослідження	16
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	24
2.1. Ресурсний потенціал військового туризму в Україні.....	24
2.2. Економічні аспекти військового туризму.....	30
2.3. Аналіз сприйняття й сенсів військового туризму в Україні.....	31
Висновки до розділу 2.....	43
РОЗДІЛ 3. ВИЗНАЧЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	46
3.1. Проблеми військово-туристичного бізнесу та їх вирішення.....	46
3.2. Визначення перспектив розвитку військового туризму в Україні.....	47
Висновки до розділу 3.....	52
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що військовий туризм стає все більш популярним явищем як у світі, так і в Україні. Зацікавленість цим видом туризму зростає серед місцевих мешканців, а також серед іноземних туристів, що шукають незвичайні та історичні місця для відвідування.

У зв'язку з воєнними подіями на сході та півдні України, військовий туризм набуває особливої актуальності, оскільки він дозволяє розуміти та відчувати наслідки воєнних подій, вивчати військову історію країни та пам'ятати героїчні подвиги воїнів.

Дослідження важливе з погляду розвитку туристичної галузі України та створення нових можливостей для розвитку регіонального та культурного туризму. Результати дослідження можуть бути використані для розробки туристичних програм, залучення інвестицій у військовий туризм, а також для підвищення інтересу громадськості до збереження історичної пам'яті та воєнної історії країни.

Дослідження військового туризму в Україні привертає увагу дослідників та експертів з різних галузей, які прагнуть зрозуміти та проаналізувати його перспективи та вплив на суспільство. Серед авторів, які займалися цим питанням, можна відзначити: Н. В. Барвінок, який досліджує перспективи розвитку військового туризму після закінчення російсько-української війни [7]. М. Гамкало та М. Каднічанський, які вивчають аспекти розвитку воєнного туризму в контексті російсько-української війни XXI століття [11]. І. Голиборода, що розглядає перспективи розвитку військово-історичного туризму на Львівщині [12]. С. Дутчак та М. Дутчак, які аналізують сегменти спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області [17]. К.Д. Горб та Ю.П. Крутякова, що досліджують нові перспективи військового туризму в Україні [14]. М. Зейд А. Кассуха, які досліджують постконфліктні туристичні ландшафти [19].

Ці дослідники здійснюють аналіз різних аспектів військового туризму в Україні, досліджуючи його потенціал, економічні аспекти, сприйняття та

перспективи розвитку. Їхні дослідження сприяють поглибленню розуміння цієї галузі та розробці стратегій для її подальшого розвитку.

Об'єктом дослідження є військовий туризм в Україні, який охоплює всі аспекти туристичної діяльності, пов'язані з відвідуванням військових об'єктів, меморіалів, музеїв та інших місць, що мають військову історичну або культурну цінність.

Предметом дослідження є актуалізація сприйняття та сенсів, проблем та перспектив розвитку військового туризму в Україні.

Мета дослідження: визначити проблемні аспекти й можливі шляхи їх вирішення в світлі ставлення, мотивації та сприйняття ризиків в розвитку військового туризму в Україні.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз поточного стану військового туризму в Україні, включаючи огляд існуючої інфраструктури, популярних місць військових пам'яток та рівня їх відвідуваності.

2. Визначити економічний вплив військового туризму на регіональні та національні господарства, оцінити потенційні можливості для розвитку цього напрямку туризму.

3. Дослідити відношення населення до військового туризму, виявити переваги та обмеження у відвідуванні військових об'єктів.

4. Розробити рекомендації щодо покращення інфраструктури військового туризму, вдосконалення маркетингових стратегій та залучення більшої уваги до цього виду туризму як частини культурного та історичного спадку України.

Досягнення мети й завдань забезпечується вивченням наукової літератури, аналізом інформаційних повідомлень та різноманітних даних, проведенням опитувань, інтерв'ювань у співпраці з експертами в галузі військової історії та туризму.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ

1. Сутність поняття «військовий туризм» та його різновиди

На початку третього тисячоліття людство стикається зі значними трансформаціями і можливостями. Політичне життя стає більш складним у зв'язку загостренням локальних та регіональних конфліктів, що набувають масштабів аж до глобальних, а різноманітні зміни в суспільному житті знаходять своє відображення у подекуди кардинальних зрушеннях структури потреб людей, виробничих та систем надання послуг, змін у культурі та мистецтві.

Туризм є однією з ключових галузей світової економіки, що активно розвивається, враховуючи потреби споживача. Потяг до пригод, бажання відкривати нові враження та екзотичні країни сприяли зростанню популярності пригодницького, екстремального та екзотичного туризму. Ці форми подорожей набувають ще більшої популярності, оскільки сучасні туристи шукають не лише відпочинок, але й незабутні враження та відкриття нових горизонтів.

Конфлікти завжди відігравали значну роль у формуванні та закріпленні культурних виявів у різних формах. Війни, як активні агенти в процесі створення історії, глибоко впливають на колективну психіку та є корінними символами у різних культурах, що виступають як важливі засоби для формування соціальної ідентичності. Це твердження залишається актуальним й сьогодні. Війни та їх наслідки спонукають створення своєрідних продуктів, що мають свій сегмент споживачів й роблять доречними кроки і задоволення їхнього попиту.

Поширення військового туризму почалося ще з середини XIX століття. Томас Кук, є засновником організованого туризму, під час громадянської війни в США організував екскурсії для британських туристів на місця бойових дій в Америці. Однією з перших великих сухопутних битв цієї війни була битва при Булл-Ран (відома також як "Перша битва при Манассасі"), яка відбулася 21 липня 1861 року. У той час, численні представники вашингтонської еліти зібралися,

щоб спостерігати за ходом бою, сподіваючись на швидку перемогу армії Півдня. Проте, коли армія Півночі зазнала поразки, глядачі в паніці поспішали назад до Вашингтона, що спричинило серйозні транспортні затори на дорогах [52, с.38].

Під час Кримської війни група американських туристів, на чолі з Марком Твенем, відвідала пошкоджений Севастополь [54, с.94]. У той же час, у складі британської армії в 1854 році перебувала Френсіс Дьюберлі, дружина армійського скарбника, яка прибула, щоб спостерігати за ходом боїв і залишалася на передовій, не зважаючи на протести командування [37, с. 98].

У 2010 році Київський національний університет імені Тараса Шевченка виступив із пропозицією передати Міністерству оборони розробку наукової програми щодо розвитку військового туризму. Однак відповідь, отримана від виконувача обов'язків директора Департаменту економічної діяльності Міноборони Новосьолова, була відмовною. Уряд вважав, що виділення коштів на додаткові дослідження у цій галузі є недоцільним [29, с.107]. Наразі не існує жодних нормативних документів, що регулювали б розробку, організацію та розвиток мілітарітуризму, а саме поняття мілітарітуризму навіть не включено до Закону "Про туризм" [40].

Незважаючи на складнощі з статистичним моніторингом військового туризму, аналіз доступних джерел свідчить про позитивну динаміку поїздок у зони конфліктів і політичної нестабільності [8]. Користувачами послуг/продуктів військового туризму стають переважно любителі активного відпочинку, зазвичай молоді люди.

Концепція військового туризму майже не розроблена. У академічному середовищі відсутні уніфіковані підходи до визначення цього виду подорожей та його систематизації. Це може пояснюватися тим, що військовий туризм представляє собою відносно новий сегмент у сфері туризму, яка також є високою витратною і, отже, недоступною для широких мас населення. Відповідно, такий стан справ «гальмує» й практичний поступ розвитку військового туризму.

Зарубіжна та українська наукова література надає обмежену інформацію щодо тлумачення суті військового туризму.

У статті «Розгляд військового спадку як нішевого ринку туризму в південноафриканському контексті», Д. Вентер [5] висловлює думку, що військовий туризм, який він характеризує як «туризм військової спадщини», може бути розглянутий як підкатегорія туризму спадщини (згідно з вітчизняною літературою, це історико-культурний туризм). Вчений зазначає, що туризм військової спадщини не має чіткого визначення у літературі, але функціонує поряд із термінами, такими як туризм «на крові», темний туризм і танатуризм.

Дослідження в області військового туризму проведені пізніше запропонували навіть концепції туризму смерті, катастроф та аморальності (4).

Відповідно до визначення Тарлоу (2005), темний туризм включає відвідування місць, де сталися трагедії або історично значимі смерті, які продовжують впливати на наше життя. Сміт описує танатуризм як подорож до місць, де бажання зустріти смерть, як реальну або символічну, виявляється повністю або частково, зокрема в ситуаціях насильства [4]. Принципова різниця між темним туризмом, танатуризмом, кровним туризмом та військовим туризмом полягає в тому, що перші три відносяться до будь-якої форми смерті або трагедії, тоді як останній стосується саме військової справи, минулого та відповідної історичної спадщини.

На основі аналізу наукових дискусій та вже запропонованих критеріїв ідентифікації військового туризму, це поняття визначається як подорожі, дослідження або участь у відвідуванні об'єктів воєнної спадщини чи військових заходів, що мають особисте історичне значення, резонанс або інтерес для відвідувача чи туриста, і не передбачають винагороди [26].

В статті "Війна та туризм: американська етнографія", В. Л. Сміт [4] розглядає еволюцію туризму в Сполучених Штатах від Першої світової війни до наших днів та вплив Другої світової війни на формування основ сучасного масового та чартерного туризму. Авторка стверджує, що об'єкти військового туризму та інші туристичні атракції, пов'язані з війною, є найбільш популярними категоріями туристичних об'єктів. Крім того, вона розглядає військовий туризм як найбільш емоційно заряджений спеціалізований вид туризму.

У статті "Військовий туризм" М. Храсовський та К. Ноерес (2011) визначають військовий туризм як форму відпочинку, що має військове спрямування. Автори виділяють дві основні складові цього виду туризму: продукти, пов'язані з військовим обладнанням, розглядувані як складник пригодницького туризму, та продукти, які фокусуються на історичних подіях і більше належать до просвітницького сегменту туризму. При цьому особлива увага приділяється першій складовій, при цьому друга складова відводиться менша роль [2].

У роботі "Атомне місто: військовий туризм та міська ідентичність у післявоєнному Хіросімі" Р. [6] вказується на те, що військовий туризм є сучасним засобом переосмислення минулих трагедій та уникнення сучасних помилок. Потенційні місця військового туризму мають стати майданчиками для історичних реконструкцій та "платформами для діалогу та пам'яті". Одночасно автор відзначає, що відвідування військових атракцій та місць пам'яті завжди викликатиме різноманітні сприйняття в суспільстві: для деяких це може бути звичайною розвагою, тоді як для інших це буде тісно пов'язано з трагічними подіями [6].

У закордонних наукових дослідженнях військового туризму важливими є концепція військового паломництва (*military pilgrimage*) та туризму баталій (*battlefield tourism*), які зосереджують увагу на вшануванні пам'яті подій, осіб та втрат історичного минулого. Військове паломництво, на відміну від інших форм військового туризму, не має розважального аспекту.

Як і серед зарубіжних колег, вітчизняна наукова традиція не має загальновизнаного визначення поняття військового туризму. Існують різні наукові підходи до місця цього виду туризму у системі класифікації туризму, а також різноманітні дефініції цього поняття, які відрізняються як серед науковців, так і серед туристичних клубів, що спеціалізуються на організації відпочинку у цьому сегменті.

В статті "Нестандартні види туризму. Особливості функціонування військового туризму" А. Мельник визначає військовий туризм як один із

варіантів туризму, який полягає у відвідуванні місць, пов'язаних з військовими та воєнними подіями [35, с.352] .

М. Кляпі та Ф. Шандор (2011) розглядають військовий туризм як форму туризму, що охоплює відвідування місць боїв і історичних битв для всіх зацікавлених осіб, а також для ветеранів і родичів загиблих воїнів [51]. Це включає відвідування існуючих та історичних військових об'єктів і полігонів, екскурсії на бойових морських кораблях і підводних човнах, катання на військовій техніці, стрільбу зі зброї на полігонах і в тирах, участь у військових навчаннях та маневрах, а також відвідування воєнних концтаборів та в'язниць.

О. Любіцева вказує, що військовий туризм більше належить до розважальної категорії, ніж до екстремального виду туризму [32]. Автор вважає, що військовий туризм надає можливість відчувати себе в умовах військових навчань або бойових дій. Це охоплює можливість отримання туристами навичок керування бойовою технікою (танками, БТР і т. д.), здійснення польотів на надзвукових літаках, стрибки з парашутом або навіть відвідання зон бойових дій.

Військовий туризм також розглядається як спеціалізований. Згідно з Корніловою Н. спеціалізований туризм визначається як подорожі з метою вивчення специфічних особливостей певного місця, отримання індивідуального досвіду, виконання спортивних нормативів, а також для активного відпочинку та інших цілей. Автор зазначає, що військовий туризм не може бути визначений виключно як пригодницький чи екстремальний, оскільки в ньому присутні як розважальні, так і пізнавальні елементи. Тому найкращим варіантом є виділення його в окрему категорію спеціалізованого туризму [25, с.42].

С. Дутчак та М. Дутчак розглядають спеціалізований туризм як систему окремих сегментів туризму, заснованих на меті подорожі. Вони виділяють пізнавально-культурно-розважальний туризм як один з елементів спеціалізованого туризму, у якому вони бачать місце для мілітарі-туризму [17, с.123].

Гамкало М. , Каднічанський М. вважають, що військовий туризм полягає у подорожах до зон бойових дій з метою огляду визначних пам'яток та полів бою.

Ці подорожі можуть включати польоти на військових літаках і вертольотах, стрільбу з артилерії та танків, відвідування військово-історичних музеїв та історичних місць боїв, а також участь у реконструкціях відомих битв [11].

Н. Корнілова та К. Скупенко вказують, що військовий патріотичний туризм (військовий туризм, мілітарі туризм) є одним з видів туризму, метою якого є відвідання місць у межах власної держави, пов'язаних з військовими діями [25, с.42]. Особливістю цього типу туризму є відвідання військових частин, штабних та польових навчань, а також вивчення військового побуту, отримання навичок у поводженні зі зброєю та покращення фізичної форми. Це може передбачати проживання у військових частинах та проходження підготовки, подібної до тієї, яку проходять кадрові військовослужбовці.

Метою військового туризму є:

- Збереження інформації про воєнні події та героїчне минуле для наступних поколінь.
- Сприяння патріотичному вихованню молоді через організацію краєзнавчих екскурсій.
- Розробка програм військового туризму для стимулювання розвитку регіонів.
- Підтримка військових музеїв та інших об'єктів шляхом проведення екскурсій для збільшення їх популярності та фінансування.

Об'єктами військового туризму є різноманітні історичні споруди, такі як міські укріплення, оборонні замки, форти, монастирі та оборонні лінії, які в свій час використовувалися для військових цілей. Під час екскурсійного огляду таких споруд звертають увагу на їхню архітектурну цінність, історичне значення та фортифікаційні характеристики, які можуть бути цікавими для спеціалізованих турів військового туризму.

Згідно з думкою Д. Каднічанського та М. Каднічанської, для точного визначення місця військового туризму серед інших видів туризму та його класифікації необхідно усвідомити різницю між термінами "воєнний" та "військовий". Перший термін асоціюється з війною та пов'язаний з нею, в той час

як другий відноситься до війська та військовослужбовців. Таким чином, автори пропонують використовувати термін "мілітарний" (воєнний) туризм для опису загального виду туризму, що пов'язаний із відвідуванням воєнно-історичних та військових об'єктів. Крім того, за їхньою думкою, мілітарний (воєнний) туризм можна розділити на три основні групи: воєнно-історичний, військовий (військово-пригодницький) та військово-подієвий [22, с.43].

Рис.1.1. Класифікація видів військового туризму за Д. та М. Каднічанськими [42]

Автори М.Кляп і Ф.Шандор у своїй роботі "Сучасні різновиди туризму" класифікують військовий туризм на різні підвиди, а саме:

- Військово-історичний туризм, який включає відвідування історичних місць і музеїв.

- Зброярський туризм, що охоплює стрільбу з різних видів зброї, а також відвідування магазинів зброї та ножів.

- Мілітарі-туризм, який передбачає життя в армійських умовах, участь у програмах військової підготовки, катання на військовій техніці та польоти на військових літаках і вертольотах.

- Воєнний туризм, що включає відвідування "гарячих" точок планети та місць бойових дій [24, с.58].

За дослідженням В.Кушнарьова та О.Поліщука, військовий туризм можна поділити на такі види:

- Військово-пізнавальний туризм, який включає відвідування військових музеїв, виставок та конференцій.

- Військово-пригодницький туризм, що передбачає активний відпочинок з використанням військової техніки та спорядження, а також відвідування історичних об'єктів.

- Військово-подієвий туризм, який включає військово-історичні реконструкції бойових дій та відвідування масштабних реконструкцій історичних битв [30, с.108].

Ці різноманітні види туризму надають можливість подорожуючим відвідати різні військові об'єкти та місця бойових дій, а також долучитися до історичних реконструкцій бойових подій.

Дослідження київських науковців В. Кушнарьова та О. Поліщука складають важливі аспекти в контексті воєнного туризму, що відображається в їхньому представленні концепційної класифікації цього виду туризму. Згідно з їхніми висновками, воєнний туризм можна розділити на три основні групи: воєнно-історичний, військовий (військово-пригодницький) та військово-подієвий [30, с.108].

Перша група, воєнно-історичний туризм, охоплює відвідування різноманітних об'єктів, пов'язаних з військовою історією, таких як фортеці, місця битв, музеї та меморіали. Цей тип туризму спрямований на вивчення історичних аспектів воєнної діяльності та подій.

Друга група, військовий туризм, включає в себе активний відпочинок, пов'язаний з військовою тематикою. Сюди входить зброярський туризм, проживання у війську, спортивні заходи, такі як страйкбол, а також мисливський туризм та таборування

Третя група, військово-подієвий туризм, передбачає участь у військово-історичних реконструкціях та фестивалях, які відтворюють військові події минулого [30, с.109-110].

Ця концепційна класифікація дозволяє більш систематично розуміти різноманітні аспекти воєнного туризму та сприяє його подальшому розвитку та регулюванню.

Слід зазначити, що існує ще один тип військового туризму – це нелегальні подорожі безпосередньо в зону військового конфлікту. Такі поїздки характеризуються великою небезпекою для туриста та є нелегальними, отже, дуже високою вартістю, оскільки безпеку клієнта необхідно гарантувати відповідальною компанією. На початку 1990-х під час війни в Югославії можна було потрапити у таку зону [32]. Нині в США працюють туристичні компанії Warzone Tours та Untamed Borders, які спеціалізуються саме на цьому напрямку [34]. Такі тури організують до Сирії, Афганістану, Лівану.

На нашу думку, це дуже смілива заява - називати перебування в зоні бойових дій не "військовим туризмом", а "туризмом" взагалі. Проте, за результатами соціальних опитувань на Інтернет-ресурсах, більшість людей розуміють такі поїздки саме як мілітарі-туризм [38, с.32] Отже, цілком раціонально віднести відвідування зони бойових дій до підвиду екстремального туризму, оскільки вони мають всі відповідні характеристики.

Варто розглядати можливість класифікації військового туризму як подорожі до місцевостей, пов'язаних з військовими та бойовими подіями, з урахуванням активних і пасивних форм діяльності під час самого туру.

Активна форма орієнтована на підвищення фізичної силової підготовки учасника туру та передбачає застосування активних методів переміщення. До таких методів можна віднести участь у захоплюючих польотах на військових літаках та підготовку до них, а також активну участь у ігрових екскурсіях та програмах виживання.

Пасивний військовий туризм спрямований на задоволення потреб у знаннях і нових враженнях і не вимагає від учасника туру фізичних зусиль. Окрім активних і пасивних форм військового туризму, можна виділити ігрові (наприклад, пейнтбол, дитячі патріотичні спортивні ігри-фестивалі "Сурми звитяги", "Зірниця") і технічні (з використанням військової техніки) форми, організовані і неорганізовані види військового туризму. До неорганізованого туризму належать поїздки, які часто проводяться спонтанно і без участі організації-посередника. Такі подорожі можуть включати відвідування зон бойових дій, зустрічі з ветеранами, колишніми товаришами по службі тощо.

Оскільки основною метою військового туризму є спонукання до вивчення та утримання інтересу до історії країни та нації, виховання моральних цінностей та розширення розуміння подій, пов'язаних з трагічним минулим, варто зважати на різноманітність його функцій (рис.2.2).

Рис. 2.2. Функції військового туризму[складено автором]

Власне, військовий туризм спрямований на здобуття та поглиблення знань, ознайомлення з природою, історією, та культурою як свого регіону і країни, так і інших країн та народів. Ця функція сприяє кращому розумінню етапів розвитку свого народу та всесвітньої історії. Крім того, пізнавальні тури дозволяють вивчати військову техніку та обладнання, деякі з яких створюють імітацію військових дій для кращого розуміння історичних подій.

Одночасно військовий туризм сприяє розвитку міжнародних економічних відносин та створенню різноманітних міжнародних міжурядових та неурядових організацій та спілок. Деякі туристичні компанії пропонують маршрути, що об'єднують місця бойових подій Другої Світової Війни[43]. Інтерес до історії сприяє об'єднанню та підтримує процес глобалізації[44].

Також військовий туризм сприяє формуванню моральних, етичних та естетичних якостей, щепленню любові до навколишнього світу, включаючи власну культуру та спадщину.

До того ж військовий туризм надає можливість насолоджуватися красою та творами, об'єктами військово-історичного показу. Він також може слугувати

як можливість розслаблення/рекреації та отримання позитивних емоцій від зустрічей з людьми та вражень від цікавих туристичних об'єктів.

Отже, на сьогоднішній день військовий туризм набуває значного значення в суспільстві. Військовий туризм отримує визнання в багатьох країнах та підтверджується документами міжнародних туристичних форумів.

1.2.Методи дослідження

Військовий туризм є однією з найбільш захоплюючих та надихаючих форм подорожей, яка поєднує в собі історичний аспект з пригодницькими враженнями. Україна, зі своєю багатою військовою історією, не лише є місцем для вивчення подій минулого, але й відкриває свої двері для тих, хто прагне зануритися в атмосферу воєнного минулого та відчути дух величних битв.

За останні роки військовий туризм в Україні набув особливого значення через актуальні події на сході країни, що призвели до зростання інтересу до військової тематики. Подорожі до бойових зон, відвідування музеїв воєнної слави та участь у реконструкціях історичних битв стали не лише формою відпочинку, але й способом вшанування пам'яті та підтримки воїнів [43, с.137].

У даному дослідженні ми розглянемо різноманітні методи вивчення теми "Військовий туризм в Україні" та запропонуємо актуальні шляхи реалізації цього виду туризму. Проведення даного дослідження дозволить нам краще зрозуміти історичне та культурне значення військового туризму для України, а також визначити його перспективи та вплив на розвиток туристичної галузі країни.

Літературний аналіз є важливим етапом дослідження військового туризму в Україні, оскільки він дозволяє ознайомитися з різноманітними джерелами інформації та науковими дослідженнями, що стосуються даної теми. Під час проведення літературного аналізу розглядаються наступні аспекти:

- **Історичний контекст:** вивчення літератури дозволяє зрозуміти історичний контекст військового туризму в Україні, включаючи роль та вплив військових подій на формування туристичного потенціалу регіонів. Це може

охоплювати періоди військових конфліктів, важливі військові події та їхні наслідки для туризму.

- Сучасний стан: аналіз літератури дозволяє оцінити сучасний стан військового туризму в Україні, включаючи опис доступних туристичних маршрутів, об'єктів та послуг. Це дозволяє визначити популярні напрямки, рівень комфорту та безпеки для туристів.

- Тенденції розвитку: аналіз джерел дозволяє виявити тенденції розвитку військового туризму в Україні, такі як зміни в попиті та пропозиції, розвиток нових форматів та послуг, а також вплив зовнішніх чинників, таких як політична ситуація або пандемія.

- Оцінка ризиків та можливостей: літературний аналіз дозволяє виявити потенційні ризики та загрози для військового туризму в Україні, а також можливості для його подальшого розвитку. Це включає оцінку потенційних проблем безпеки, економічних чинників та інших аспектів.

- Порівняльний аналіз: порівняння з досвідом інших країн або регіонів дозволяє виявити переваги та недоліки військового туризму в Україні та визначити можливі напрямки подальшого розвитку.

Отже, літературний аналіз є ключовим етапом дослідження військового туризму в Україні, який дозволяє отримати всебічне розуміння історії, сучасного стану та перспектив розвитку даного виду туризму.

Анкетування та опитування є важливим методом дослідження для збору даних про інтереси, побажання та очікування різних груп населення стосовно військового туризму в Україні. Детальніше розглянемо процес проведення анкетування та його можливі варіанти:

1. Розробка анкет: перший крок - це розробка анкет, які включають питання щодо інтересів у військовому туризмі, відвідування військових об'єктів, участь у реконструкціях, ставлення до військової історії та інше. Анкети можуть також містити запитання про демографічні дані респондентів, такі як вік, стать, освіта та місце проживання.

2. Вибір респондентів: респондентами ми обрали потенційних туристів, місцеві жителі, а також представники військових організацій та історичних груп. Важливо вибрати репрезентативну вибірку, щоб отримані дані були достовірними та релевантними.

3. Проведення опитування: опитування може проводитися особисто, за допомогою телефонних дзвінків, електронною поштою або через спеціально розроблені онлайн-платформи. Важливо забезпечити конфіденційність та анонімність відповідей респондентів.

4. Аналіз результатів: після збору відповідей необхідно провести аналіз результатів опитування. Це включає обробку даних, визначення ключових трендів, виявлення популярних напрямків військового туризму та встановлення пріоритетів у розвитку цього виду туризму.

5. Використання результатів: отримані дані можуть бути використані для планування нових туристичних маршрутів, покращення послуг для відвідувачів, розробки маркетингових стратегій та співпраці з місцевими органами влади та громадськими організаціями.

Анкетування та опитування є ефективним методом для збору даних та зрозуміння потреб інтересів різних груп населення щодо військового туризму в Україні. Його результати можуть допомогти в розробці стратегій розвитку цього виду туризму та підвищенні його популярності серед різних цільових аудиторій.

Експертні опитування - це стратегічний метод дослідження, який передбачає залучення кваліфікованих фахівців з різних галузей для отримання їхнього експертного бачення та рекомендацій щодо розвитку військового туризму в Україні. Детальніше розглянемо процес проведення експертного опитування:

Визначення експертів: обираються експерти, які мають відповідні знання та досвід у галузі туризму, історії, культури та військової справи. Це можуть бути науковці, викладачі, практикуючі фахівці, представники військових організацій, представники громадських організацій тощо.

Розробка анкети: створюється анкета, яка містить запитання щодо різних аспектів військового туризму, таких як потенціал туристичних об'єктів, необхідність реклами та маркетингу, важливість збереження військової спадщини тощо.

Проведення опитування: експерти заповнюють анкети, в яких висловлюють свою думку та надають рекомендації щодо розвитку військового туризму. Опитування може бути проведене особисто, за допомогою електронної пошти або спеціальних онлайн-платформ.

Аналіз результатів: після збору відповідей проводиться аналіз результатів опитування. Це дозволяє виявити ключові проблеми, переваги та недоліки військового туризму в Україні з точки зору експертів.

Використання результатів: отримані дані використовуються для розробки стратегій та програм розвитку військового туризму в Україні. Рекомендації експертів допомагають зорієнтуватися у пріоритетних напрямках розвитку цього виду туризму та забезпечують врахування реальних потреб та можливостей.

Експертне опитування є важливим інструментом для отримання якісних та обґрунтованих рекомендацій щодо розвитку військового туризму в Україні. Враховуючи думку кваліфікованих фахівців, можна досягти більшої успішності в плануванні та впровадженні стратегій розвитку даного сектору.

Методика дослідження спрямована на вивчення відношення різних категорій населення до військового туризму та їхніх переживань у зв'язку з цією тематикою. Нижче подано опис методики:

1) Анкетування: респондентам було запропоновано анкету, що складалася з різноманітних питань, спрямованих на визначення їхнього ставлення до військового туризму. Питання охоплювали такі аспекти, як мотивація для участі у військових екскурсіях, сприйняття ризиків, інтерес до військової історії тощо (Додаток А).

2) Огляд літератури: проведено аналіз наукової літератури та статистичних даних, що стосуються військового туризму в Україні. Цей підхід допоміг

зрозуміти історичний контекст та поточний стан цього сегменту туристичної індустрії.

Проведення дослідження військового туризму передбачало ряд кроків та етапів:

1. Постановка завдання: визначення цілей та об'єктів дослідження. Це включало в себе формулювання питань, які вимагали розгляду, і визначення групи респондентів.

Мета дослідження:

Визначення відношення різних категорій населення до військового туризму та їхніх переживань у зв'язку з цією тематикою. Оцінка відповідності існуючих практик та сервісів у військовому туризмі очікуванням та потребам різних груп споживачів.

Завдання дослідження:

- Збір та аналіз відповідей різних категорій населення щодо їхнього ставлення до військового туризму.
- Визначення основних мотивів участі в військових екскурсіях та сприйняття ризиків, пов'язаних з цим видом туризму.
- Аналіз інтересу різних соціальних та демографічних груп до військової історії та спадщини.
- Визначення ключових чинників, які впливають на рівень комфорту та безпеки під час військових екскурсій.
- Виявлення потреб різних груп споживачів у подальшому розвитку військового туризму та формулювання рекомендацій для його покращення.

2. Розробка методології: розробка методів збору даних, вибір та розробка інструментів дослідження, таких як анкета та план проведення фокус-груп.

3. Вибірка респондентів: розробка стратегії вибірки, включаючи визначення критеріїв участі, методи вибору та розмір вибірки.

4. Збір даних:

Анкетування: розсилка анкет серед респондентів, які представляли різні категорії військових та цивільних осіб.

5. Аналіз даних: обробка та аналіз зібраних даних, включаючи кількісний та якісний аналіз.

6. Інтерпретація результатів: Розгляд та інтерпретація отриманих результатів для виявлення ключових тенденцій та висновків.

На наступному етапі нами проведено дослідження географічного розташування військових об'єктів, їхню доступність для туристичних маршрутів та вплив цього виду туризму на розвиток регіонів. Детальніше розглянемо кожен аспект:

1) Географічне розташування військових об'єктів: військові об'єкти, такі як фортеці, укріплення, військові музеї, пам'ятники військової слави тощо, розташовані по всій території України. Географічний аналіз полягає в ідентифікації цих об'єктів на мапі, визначенні їхньої локації та вивченні їхнього історичного та культурного значення.

2) Доступність для туристичних маршрутів: після ідентифікації військових об'єктів необхідно вивчити їхню доступність для туристичних маршрутів. Це включає аналіз транспортної інфраструктури, можливість доїзду на автомобілі, громадському транспорті або пішки, а також наявність інфраструктури для туристів (готелі, ресторани, інформаційні пункти тощо).

3) Вплив військового туризму на розвиток регіонів: військовий туризм може мати значний вплив на розвиток регіонів. З одного боку, це може сприяти зростанню туристичної активності та попиту на послуги та товари в регіоні. З іншого боку, це може стимулювати реставрацію та збереження історичних військових об'єктів, створення нових робочих місць у сфері туризму та гостинності, а також підвищення інтересу до культурного та історичного спадку регіону.

Географічний підхід є важливим в розвитку військового туризму в Україні, оскільки він дозволяє визначити потенційні маршрути, оцінити їхню доступність

та вплив на розвиток регіонів. Завдяки цьому аналізу можна здійснити ефективне планування та управління розвитком військового туризму, сприяючи його зростанню та впровадженню сталого туристичного потенціалу України.

Отже, комбінація різноманітних методів дозволяє отримати комплексне уявлення про цей вид туризму та його потенціал для розвитку країни.

Всі ці методи разом створюють синтезовану картину військового туризму в Україні, дозволяючи розробляти стратегії розвитку та сприяти його сталому зростанню та популяризації.

Висновки до розділу 1

Військовий туризм - це форма туризму, яка базується на вивченні та відвідуванні військових об'єктів, музеїв військової історії та участі в реконструкціях історичних битв. Цей вид туризму включає в себе різноманітні активності, від вивчення військової історії до підтримки воїнів та вшанування пам'яті.

Понятійно-термінологічні засади дослідження військового туризму полягають у розумінні ключових термінів та понять, пов'язаних із цією сферою. Вони включають терміни, які описують об'єкти військового туризму (наприклад, фортеці, пам'ятники, битвові поля), види активностей (наприклад, екскурсії, реконструкції), а також поняття, що визначають основні принципи та цілі цього виду туризму (наприклад, відновлення історичної пам'яті, підтримка воїнів).

Для вивчення військового туризму використовуються різноманітні методи дослідження, які допомагають отримати повну картину цього явища. Ці методи включають літературний аналіз, анкетування та опитування, експертне опитування та географічний аналіз.

Літературний аналіз дозволяє вивчити історію, сучасний стан та тенденції розвитку військового туризму через аналіз наявних джерел та наукових досліджень.

Анкетування та опитування серед різних груп населення дозволяють виявити їхні інтереси, побажання та очікування стосовно військового туризму.

Експертне опитування залучає фахівців з різних галузей для отримання експертної думки та рекомендацій щодо розвитку військового туризму.

Географічний аналіз дозволяє вивчити географічне розташування військових об'єктів, їх доступність для туристичних маршрутів та вплив цього туризму на розвиток регіонів.

Використання цих методів дозволяє отримати комплексне уявлення про військовий туризм та сприяє розвитку цієї сфери в Україні.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Ресурсний потенціал військового туризму в Україні

Україна, як країна з великою історичною спадщиною, володіє значним ресурсним потенціалом для розвитку воєнного туризму. Цей потенціал включає в себе різноманітні об'єкти оборонних споруд різних епох, місця битв, військово-історичні музеї, меморіали, присвячені загиблим воїнам різних періодів, а також пам'ятники відомим військовим діячам.

До ресурсного потенціалу військового туризму в Україні входять військові полігони, частини, страйкбольні клуби, мисливські господарства. Також важливу роль в цьому процесі відіграють патріотичні організації, які активно організовують вишкільні табори та інші події, спрямовані на підвищення патріотизму серед молоді.

Крім того, в Україні існує активна діяльність військово-історичних клубів реконструкторів, які відтворюють військові події минулого, та регулярно проводяться численні військово-історичні фестивалі, які привертають увагу як місцевих, так і зарубіжних туристів [35, с.251].

Усі ці чинники в сукупності створюють в Україні сприятливі умови для розвитку воєнного туризму та сприяють привабленню туристів, які зацікавлені в вивченні військової історії та культури країни.

Російсько-українська війна 2014–2022 років стала ключовим фактором, що вплинув на розвиток туристичної галузі України, включаючи сферу воєнного туризму. Окупація територій забрала з переліку туристичних напрямків значну частину національної території. Крім цього, військова агресія спричинила великі зміни в свідомості українців, руйнування інфраструктури, втрати життів та інші негативні наслідки.

Проте, після завершення бойових дій і перемоги України у Визвольній війні, можливий значний розвиток воєнного туризму. Після війни можуть

з'явитися нові туристичні напрямки, пов'язані з місцями битв, фортифікаціями та військовими похованнями українських вояків. Такі місця можуть стати об'єктами інтересу для туристів, які бажають вивчати військову історію країни та вшановувати пам'ять героїв.

Після запеклих боїв впродовж 2022-2024 років стало очевидним, що частина території України буде непридатною для туристичних цілей на тривалий період часу. Це пов'язано з необхідністю розмінування територій, відновлення транспортної інфраструктури та інших об'єктів, що зазнали значних пошкоджень під час воєнних дій [11].

Ми пропонуємо наступну типологію територій в межах України з огляду на її придатність для організації військового туризму:

1. Придатні території: ці області не зазнали значних обстрілів та не потребують розмінування територій або відновлення інфраструктури. Серед них Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Житомирська, Черкаська та Кіровоградська області.

2. Малопридатні території: ці області зазнали значних обстрілів та потребують значного часу для відновлення інфраструктури та розмінування. Сюди входять Одеська, а також окремі райони Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Дніпропетровської, Чернігівської, Сумської, Харківської та Київської областей.

3. Непридатні в найближчій перспективі території: це землі, де відбувалися активні бойові дії, більшість з яких була окупована російськими військами. Сюди входять Донецька та Луганська області, а також окуповані частини Запорізької, Миколаївської, Херсонської, Харківської областей, а також Автономна Республіка Крим.

Така типологія допоможе у зрозумінні можливостей для подальшого розвитку воєнного туризму в Україні та враховуватиме стан територій після завершення воєнних дій.

Незважаючи на відсутність військових дій у Волинській та Рівненській областях, на території цих регіонів присутній широкий спектр об'єктів, пов'язаних із визвольною війною 2022 року. Серед них можна виділити різноманітні системи укріплень, відпрацьовані маршрути розвідних груп, облаштовані позиції різних видів озброєння та інші об'єкти.

Одним із ключових факторів є активна участь місцевого населення у підготовці оборони регіону. Вони брали активну участь у виявленні та облаштуванні оборонних споруд, а також у вивченні території для розвідувальних місій. З урахуванням їхнього досвіду та знань, вони можуть бути задіяні як екскурсоводи, туристичні провідники та інші учасники військового туризму. Вони мають потенціал надати цікаву та інформативну перспективу щодо подій, що відбувалися на даній території під час війни, що стане цінним доповненням до туристичного досвіду та збагаченням культурного надбання країни.

Після оновлення та вдосконалення існуючих систем траншей та бліндажів, а також їх часткової музеєфікації, можливо використовувати їх як високоатрактивні об'єкти або заклади розміщення для туристів. Це може бути привабливим для відвідувачів, оскільки вони зможуть отримати унікальний досвід перебування в атмосфері, що зберегла сліди військових подій і вражень.

У післявоєнний період, при умові вирішення проблем з розмінуванням та відновленням інфраструктури, значний туристичний потенціал матимуть і малоприсаєднані, і непридатні території, зокрема, місця проведення активних бойових дій. За належного підходу можна створити унікальні туристичні військові дестинації, які будуть прославляти Славу Українського Війська та вшановувати пам'ять Героїв, які полягли, захищаючи Україну від московського окупанта. Такі меморіали стануть символом вічної пам'яті та визнання мужності та жертвності українських захисників.

Після закінчення війни очікується створення нових продуктів та дестинацій для військового туризму, що відкриє широкі можливості для

розвитку та просування туристичної галузі в Україні. Нижче наведено лише деякі аспекти наявного ресурсного потенціалу для розвитку військового туризму:

1. Численні оборонні споруди різних історичних періодів, включаючи фортеці, твердині, укріплені стіни та інші споруди, які стали свідками військових подій різних епох.

2. Поля битв, де відбувалися значні військові конфлікти, здатні привернути увагу туристів своєю історичною важливістю та емоційною насиченістю.

3. Військово-історичні музеї, які експонують військову техніку, зброю, уніформу та інші артефакти, пов'язані з військовою історією країни.

4. Пам'ятники загиблим воїнам різних історичних періодів, які є символами пам'яті та визнання внеску українських захисників у захист країни.

5. Військові полігони та частини, де туристи можуть ознайомитися з військовою технікою, відвідати тренувальні майданчики та долучитися до військових ігор та симуляцій.

6. Страйкбольні клуби, які пропонують учасникам можливість відчувати атмосферу військових дій за допомогою імітаційних ігор та бойових сценаріїв.

7. Численні військово-історичні фестивалі, що організовуються для вшанування військової історії, демонстрації військової техніки та зброї, а також підтримки воєнних традицій та культури.

Ці аспекти ресурсного потенціалу воєнного туризму в Україні відкривають широкі можливості для розвитку та привертання туристів, які цікавляться військовою історією та культурою.

Проведемо аналіз деяких цікавих та популярних маршрутів мілітарі-туризму, які пропонуються приватними туристичними компаніями:

1. Секретний об'єкт «Скеля» і ставка Гімлера: цей маршрут пропонує екскурсію до двох секретних військових об'єктів часів Другої світової війни. Об'єкт «Скеля» в Коростені та ставка «Хегевальд» під Житомиром. Ці об'єкти зберігають багато таємниць, що привертає увагу туристів. Екскурсія триває близько 12 годин [31].

2. Експерсія в музей ракетних військ: цей маршрут пропонує відвідання музею, що розташований на базі біля міста Первомайськ, де експонуються міжконтинентальні балістичні ракети колишнього СРСР. Експерсія дозволяє поглибити знання про ракетні війська та їхню історію [31] .

3. Катання на БТР (БРДМ) в Києві та стрільба на полігоні: цей маршрут пропонує активний відпочинок, включаючи катання на військових транспортних засобах та стрільбу на полігоні з різних видів зброї. Такі тури часто включають відвідування секретного тиру та стрільбу під керівництвом інструкторів[31] .

4. Державний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році»: цей маршрут пропонує відвідання музейно-заповідного комплексу, який присвячений подіям Київської стратегічної наступальної операції 1943 року. Тут представлені історичні об'єкти, пам'ятники, діорами та експозиції, пов'язані з подіями війни [31] .

Ці маршрути представляють інтерес для туристів, оскільки дозволяють поглибити знання про військову історію України та долучитися до унікальних екскурсійних програм.

Військовий туризм в Україні може бути важливим з точки зору того, щоб дозволити туристам особисто переконатися в труднощах, які виникають у прифронтових та окупованих містах, або вшанувати пам'ять героїв в конкретних місцях України, таких як Дебальцево, Чорнобаївка та острів Зміїний. Ці місця можуть стати символами незламності українського народу. Крім того, великий інтерес може викликати дайвінг-тури до місця затоплення крейсера «Москва».

Цей вид туризму в Україні може стати важливим напрямком розвитку після завершення війни. Зокрема, важливо розробити туристичні програми, які охоплюватимуть населені пункти, які серйозно постраждали від російського військового вторгнення. Міста, які стали символами стійкості українського народу і його боротьби за добро проти зла, такі як Ірпінь, Буча, Маріуполь, Чернігів, Краматорськ, Чорнобаївка, Київ, Харків, Миколаїв, Херсон, мають потенціал стати новими військово-туристичними напрямками. Такі маршрути

можуть привертати туристів із-за кордону та сприяти розвитку туризму в Україні.

Військовий туризм представляє собою важливу галузь для України, оскільки він не лише сприяє заробітку грошей, але й допомагає прославити державну міць та стійкість українського народу. Іноземні туристи завжди виявляли великий інтерес до радянської військової техніки часів Другої світової війни. Вони не лише люблять спостерігати за зброєю з минулого, багато з якої зберігається у відповідних музеях та сховищах, але й виявляють бажання фотографуватися в радянських військових формах.

Популярність військового туризму в Україні свідчить про те, що ця країна має великий потенціал у привабленні туристів, які цікавляться військовою історією. Відвідування музеїв, екскурсії до військових об'єктів та участь у військових заходах стають не лише джерелом розваг, але й можливістю для іноземців краще зрозуміти культуру та історію України. Таким чином, розвиток військового туризму може сприяти позитивній іміджі країни та сприяти її розвитку у галузі туризму.

2.2. Економічні аспекти військового туризму

Економічні аспекти військового туризму визначаються як ключова складова туристичної індустрії, спроможна впливати на розвиток економіки країни. Військовий туризм, як частина загального туристичного ринку, має потенціал стати важливим джерелом доходу та стимулювати економічний розвиток регіонів, особливо тих, що мають історичні або воєнні об'єкти. Проведення екскурсій до воєнних пам'ятників, музеїв та історичних об'єктів сприяє збільшенню туристичного потоку та створенню нових можливостей для розвитку туристичного бізнесу.

У контексті економіки країни, військовий туризм може відігравати роль катализатора для розвитку супутніх галузей, таких як готельний бізнес, ресторанний сектор, транспортні послуги та розважальна індустрія. Створення нових робочих місць та приваблення інвестицій у розвиток інфраструктури

туристичного сектора сприяє сталому економічному зростанню та підвищенню рівня життя місцевого населення [7, с.208].

Крім того, розвиток військового туризму може стати ефективним інструментом маркетингу країни на міжнародному рівні, привертаючи увагу зарубіжних туристів та інвесторів. Підвищення міжнародного престижу та позиціонування країни як цікавого туристичного напрямку може сприяти розвитку туристичної індустрії та збільшенню обсягів міжнародного туризму, що в свою чергу приносить додаткові економічні вигоди [11].

Розглянемо детальніше деякі з цих аспектів:

1. Прибутковість та економічний вплив: військовий туризм може приносити значні доходи як для місцевих громад, так і для національної економіки в цілому. Відвідування воєнних пам'ятників, музеїв та інших історичних об'єктів сприяє збільшенню туристичного потоку, що в свою чергу стимулює розвиток місцевого бізнесу, включаючи готелі, ресторани, транспортні послуги та розваги.

2. Створення робочих місць: розвиток військового туризму може призвести до створення нових робочих місць у туристичній галузі, а також у супутніх секторах, таких як будівництво, транспорт та ресторанний бізнес. Це сприяє зменшенню безробіття та підвищенню рівня життя місцевого населення.

3. Залучення інвестицій: розвиток інфраструктури для військового туризму може стати привабливим для інвесторів, що сприяє покращенню якості послуг та збільшенню конкурентоспроможності туристичного сектора.

4. Продовження туристичного сезону: військовий туризм може стати одним із способів продовження туристичного сезону в регіонах, які раніше мали обмежену привабливість для туристів. Відвідування воєнних пам'ятників та історичних об'єктів може залучати туристів у різні пори року.

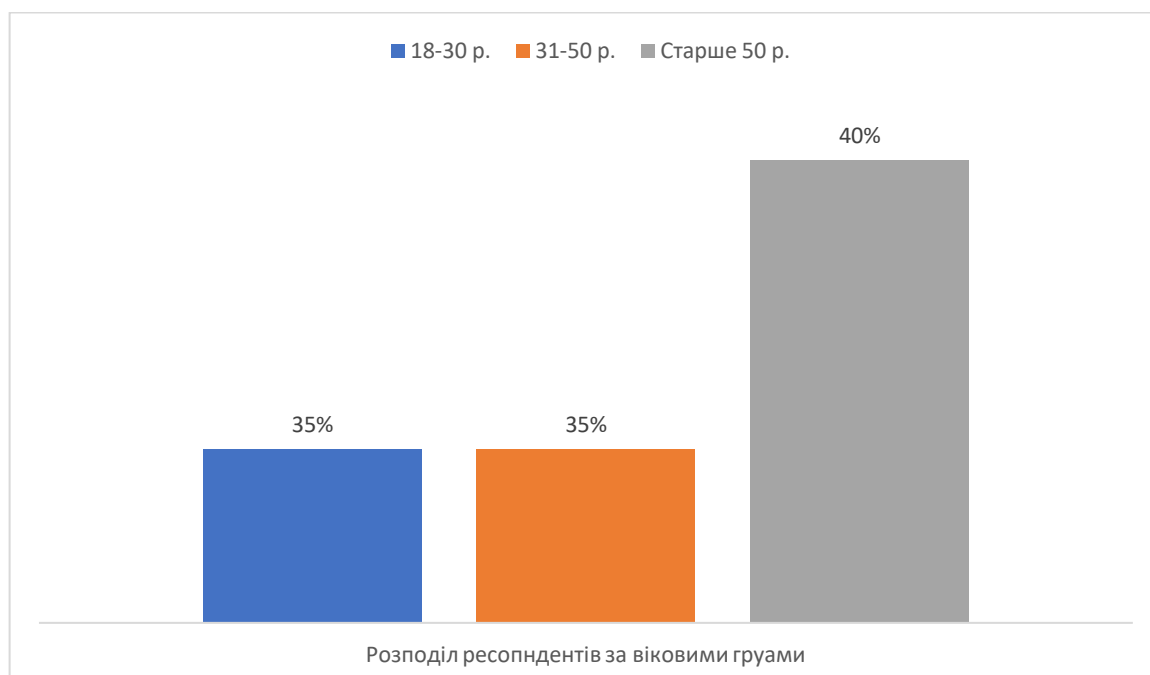
5. Підвищення міжнародного престижу: розвиток військового туризму може підвищити міжнародний престиж країни як історичного та культурного напрямку. Це може привертати більше міжнародних туристів та інвесторів і сприяти позиціонуванню країни на світовому туристичному ринку.

Отже, економічні аспекти військового туризму в Україні можуть виявитися значними та сприяти загальному розвитку туристичної індустрії та економіки країни.

2.3. Аналіз сприйняття й сенсів військового туризму в Україні

Дослідження сприйняття й сенсів військового туризму було проведено серед 100 респондентів, які представляли різні категорії військових та цивільних осіб. У вибірці брали участь як активні, так і колишні військовослужбовці, а також громадяни, що не проходили військову службу. Респонденти були вибрані з різних соціальних та демографічних груп, зокрема за віком, статтю, освітою, місцем проживання та досвідом участі в військових конфліктах.

У вибірці присутні представники різних вікових груп, починаючи від молодших дорослих до людей похилого віку. Також були представлені як чоловіки, так і жінки з різними професійними та освітніми характеристиками. До цивільних респондентів входили туристи, інтерес до військової тематики яких був різноманітним, від простого цікавості до глибокого історичного зацікавлення (Рис.2.1.).

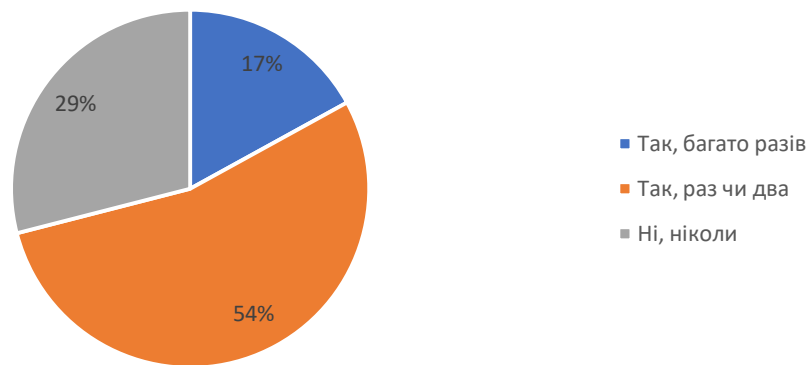
Рисунок 2.1. Розподіл респондентів за віковими групами

У дослідженні було враховано також різні рівні військової служби учасників, включаючи військовослужбовців різних галузей Збройних Сил

(наприклад, піхота, артилерія, танкові війська тощо), а також особовий склад різних рангів. Такий підхід до вибірки дозволяє отримати репрезентативні дані та зрозуміти різноманітні аспекти військового туризму з різних точок зору респондентів.

За результатами опитування виявлено, що меншість респондентів не брали участі в військових туристичних заходах, що може свідчити про нестабільний розвиток даного сегменту туризму або невеликий попит на нього серед опитаних (Рис.2.1.).

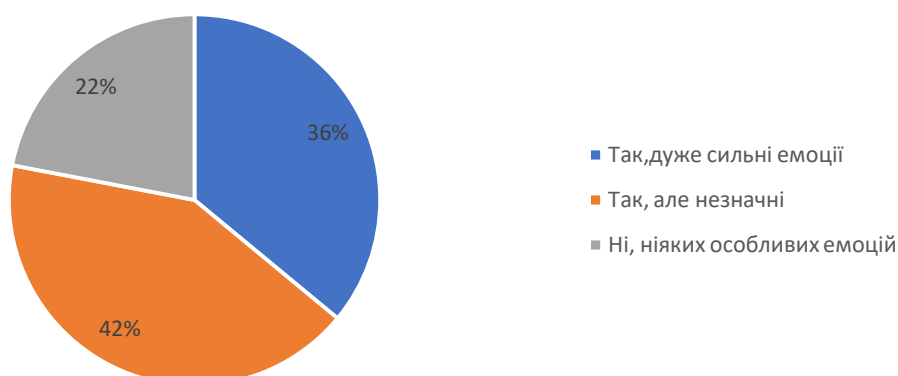
Чи брали ви участь у військових туристичних заходах раніше?

Рисунок 2.2. Відповідь на питання № 1 анкети

Значна частина респондентів відчула сильні емоції, відвідавши військові меморіали чи музеї, що підкреслює важливість таких об'єктів у формуванні емоційного досвіду туристів (Рис.2.2).

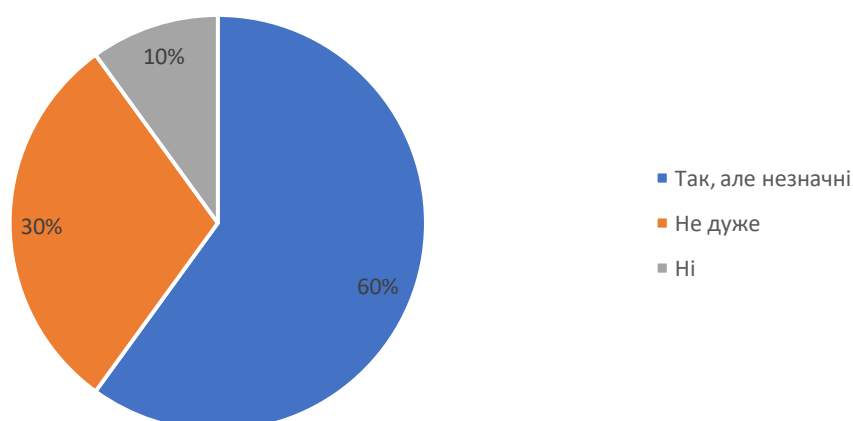
Чи зазнали ви яких-небудь емоцій або вражень, відвідавши військові меморіали чи музеї?

Рисунок.2.3. Емоційний стан респондентів після відвідування військової екскурсії

Також 60% респондентів заявили, що цікавляться військовою історією України та активно вивчають її, а 30% відповідають, що хочуть дізнатися більше про військову історію України, але поки не мають глибоких знань на цю тему. Лише 10% респондентів визнали, що не цікавляться військовою історією України (Рис.2.3.).

Чи цікавить вас військова історія України?

Рисунок.2.4. Відповідь на 2 питання анкети

Це свідчить про різноманітність інтересів та рівня знань серед респондентів щодо військової історії України. Більшість учасників опитування

проявили зацікавленість та активність у вивченні цієї теми, що може відображати загальний інтерес до військово-історичних подій та культурного спадку країни. Однак деякі респонденти визнали, що їм нецікава ця тема, що може бути пов'язане з їхніми індивідуальними інтересами, невідомістю або відсутністю об'єктивних можливостей для вивчення цього напрямку історії.

Аналізуючи відповіді респондентів, можна визначити кілька ключових факторів, які спонукають їх до участі в військових екскурсіях:

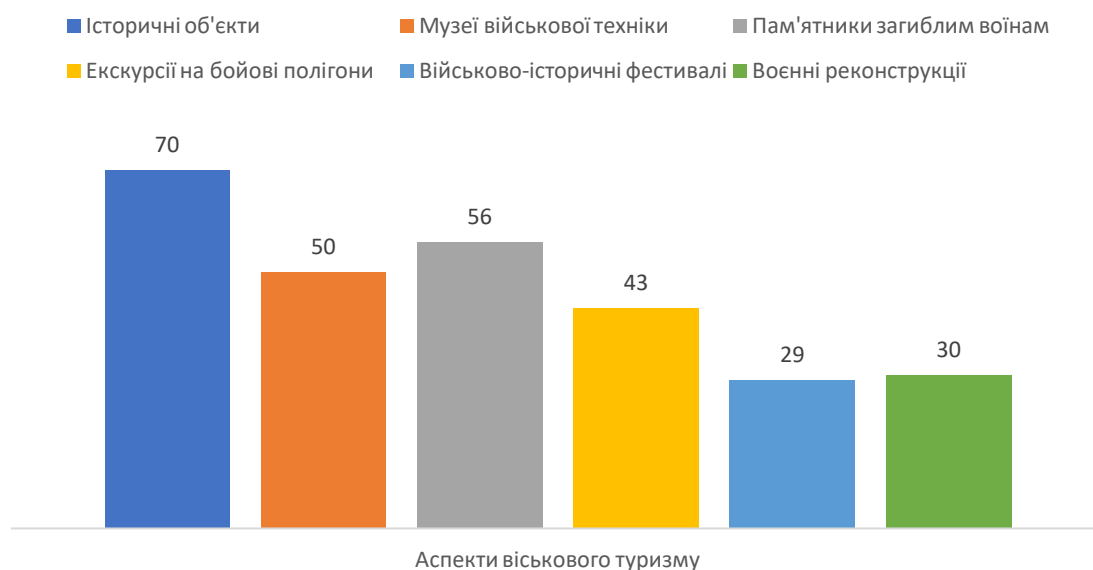
- Бажання отримати більше знань: більшість учасників (68) висловили бажання дізнатися більше про військові події та об'єкти. Це свідчить про їхній інтерес до військової історії та бажання розширити свої знання в цій області.

- Унікальність місць та нові знання: респонденти вважають унікальність місць, пов'язаних із військовою історією, привабливою і цікавою. Можливість отримати нові знання і відкрити для себе невідомі факти також впливає на їхнє рішення взяти участь у таких екскурсіях.

- Атмосфера історичних подій: деякі респонденти виокремили бажання відчувати атмосферу історичних подій та активно відпочити. Це свідчить про їхній інтерес до історичних моментів і бажання зануритися в атмосферу минулих подій.

Узагальнюючи відповіді респондентів щодо їх знань про аспекти військового туризму, можна зазначити, що більшість опитаних виявили базове або середнє рівень знань у цій сфері (Рис.2.4.). Історичні об'єкти та музеї військової техніки є найбільш відомими серед респондентів, що свідчить про їхній інтерес до вивчення військової історії та техніки. Однак меншість опитаних виявили знання про менш популярні аспекти військового туризму, такі як військово-історичні фестивалі та воєнні реконструкції. Це вказує на те, що є потенціал для розширення обізнаності про ці аспекти серед ширшої аудиторії та просування їх у якості цікавих напрямків військового туризму.

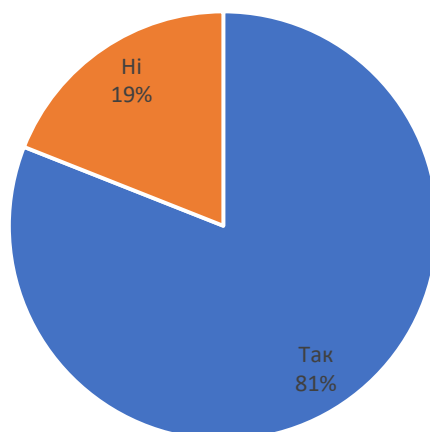
Які аспекти військового туризму ви знаєте?

Рисунок.2.5. Відповідь на 6 питання анкети

Результати показують, що більшість респондентів (81%) вважають військовий туризм важливою складовою культурного життя України (Рис.2.5.)

Чи вважаєте ви військовий туризм важливою складовою культурного життя України?

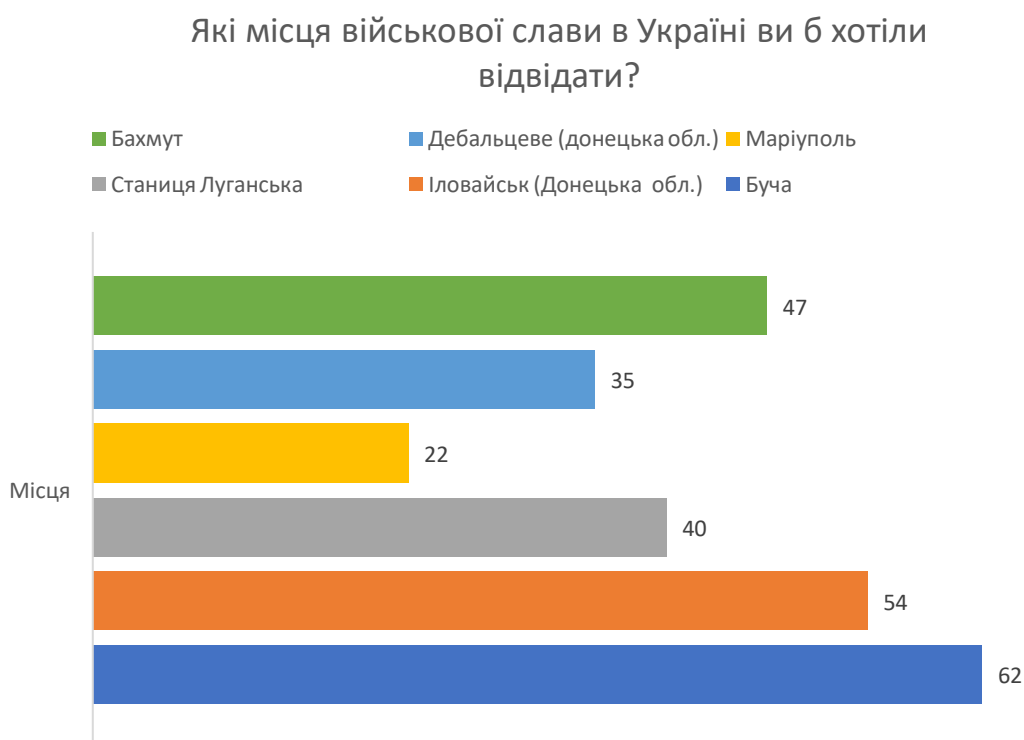

Рисунок.2.6. Відповідь на 7 питання анкети

Це свідчить про те, що значна частина опитаних розглядає військовий туризм як важливий аспект для розвитку та збереження історичної та культурної спадщини країни. Водночас, 19% респондентів відповіли негативно на це

питання, що може вказувати на те, що деякі люди не приймають військовий туризм як цікавий або важливий аспект культурного життя.

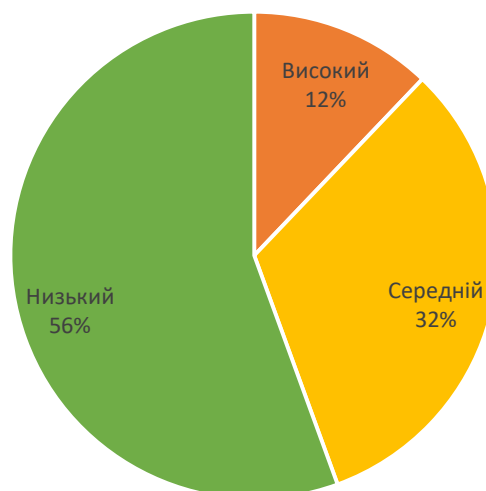
Результати свідчать про те, що більшість респондентів (62%) вибрали Бучу (Київська область) як місце військової слави, що їх зацікавило. Це може бути пов'язано з тим, що Буча стала символом героїчної оборони та стійкості під час війни з Росією. Далі, 54% респондентів обрали Іловайськ (Донецька область), що також стало ареною важливих боїв (Рис.2.7.). Зазначення інших місць, таких як Станиця Луганська, Дебальцеве і Маріуполь, з меншою кількістю вибору, може свідчити про меншу популярність цих місць серед опитаних. Однак їх включення в опитування може вказувати на загальний інтерес до місць, де відбувалися важливі події в контексті українсько-російської війни.

Рисунок.2.7.Відповідь на 7 питання анкети

Проаналізувавши відповіді респондентів щодо рівня безпеки віськових екскурсій та туризму загалом ми отримали такі результати (Рис.2.8.)

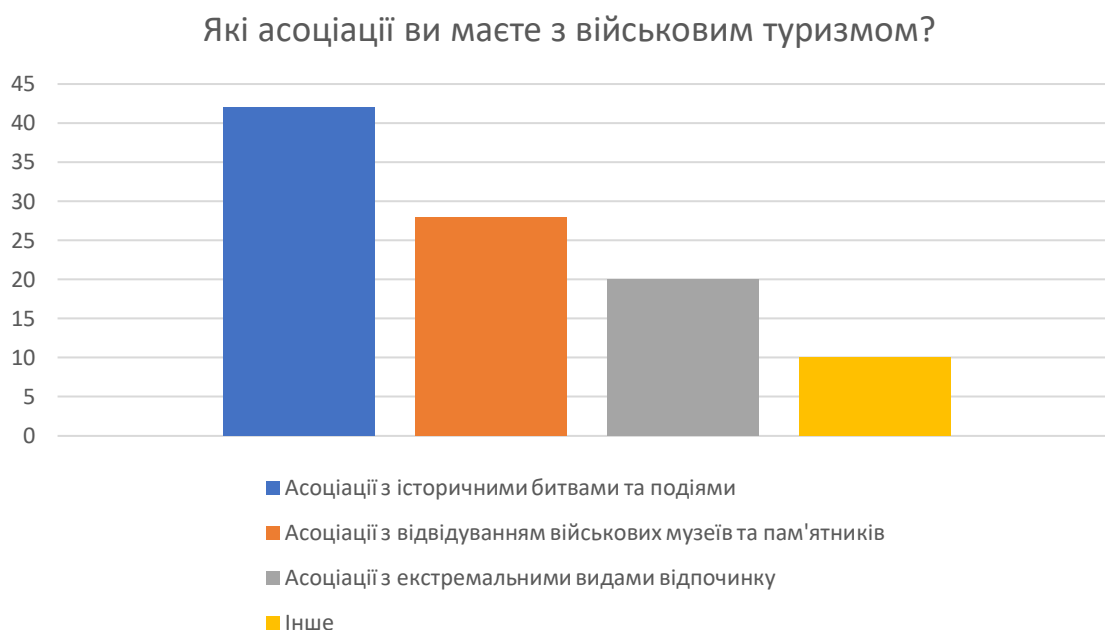
Як ви оцінюєте рівень безпеки під час військових екскурсій?

Рисунок.2.8 Відповідь на 8 питання анкети

Результати свідчать, що більшість респондентів (55%) оцінюють рівень безпеки під час військових екскурсій як низький. Це може відображати загальну стурбованість щодо ризиків, пов'язаних з відвідуванням місць, де відбувалися бойові дії. У зв'язку з військовим конфліктом в Україні, респонденти можуть переживати щодо можливих загроз безпеці, таких як обстріли та мінування. Також варто врахувати, що лише 12% респондентів оцінили рівень безпеки як високий, що може свідчити про обмежену довіру до безпеки військових екскурсій у зв'язку з ситуацією в країні.

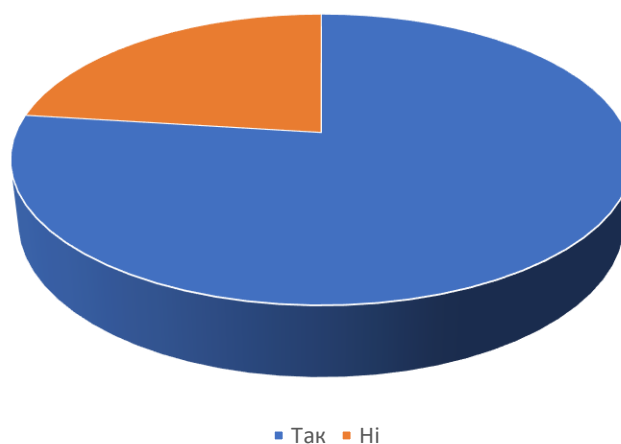
Більшість респондентів (42%) асоціюють військовий туризм з історичними битвами та подіями, що свідчить про їхній інтерес до вивчення військової історії та подій минулого (Рис.2.9). Іще 28% респондентів мають асоціації з відвідуванням військових музеїв та пам'ятників, що вказує на їхній інтерес до культурного аспекту військового туризму та бажання ознайомитися з військовою історією через музейні експозиції. Лише 20% респондентів асоціюють військовий туризм з екстремальними видами відпочинку, що може вказувати на їхнє бажання здійснювати активний відпочинок та досліджувати території з військовою історією. 10% відповіли, що мають інші асоціації, що може відображати різноманітність у сприйнятті та розумінні військового туризму.

Рисунок.2.9. Відповідь на 13 питання анкети

За результатами аналізу, більшість респондентів (77%) відвідували меморіали воїнам-учасникам війн, що свідчить про їхній інтерес до вшанування пам'яті загиблих воїнів та подій воєнного минулого. Проте 23% респондентів ще не відвідували меморіали, що може бути пов'язано з обмеженим доступом до таких об'єктів або відсутністю цікавості до відвідування меморіалів серед цієї групи респондентів (Рис.2.10.).

Чи відвідали ви коли-небудь меморіали воїнам-учасникам війн?

Рисунок.2.10. Відповідь на 14 питання анкети

Результати свідчать про значний інтерес частини опитаних до воєнної історії та вшанування пам'яті загиблих учасників війн. Це може вказувати на

наявність у суспільстві великої кількості осіб, які цінують історичну спадщину та відчують потребу в уважному ставленні до подій минулого. Однак існує також частина респондентів, які ще не відвідували меморіали. Це може бути пов'язано з різноманітними факторами, такими як віддаленість таких об'єктів від місця проживання, відсутність інформації про їхнє існування або просто відсутність інтересу до відвідування меморіалів серед деяких груп населення.

Результати показують, що більшість опитаних (52%) виявили зацікавленість у дослідженні військових подій минулого і виразили бажання дізнатися більше про цю тему. Значна частина респондентів (44%) також зазначила, що вони цікавляться іншими аспектами історії, що може вказувати на різноманітність їхніх інтересів. Водночас лише невелика кількість опитаних (4%) відповіли, що не цікавляться дослідженням військових подій минулого (Рис.2.11.).

Рисунок.2.11. Відповідь на 15 питання анкети

Це свідчить про загальний рівень зацікавленості в історичних темах серед опитаних, хоча існують індивідуальні варіації у виборі конкретних аспектів історії для вивчення.

Більшість респондентів (44%) оцінили свій рівень інформаційної підготовки перед відвідуванням військових об'єктів як високий, що може

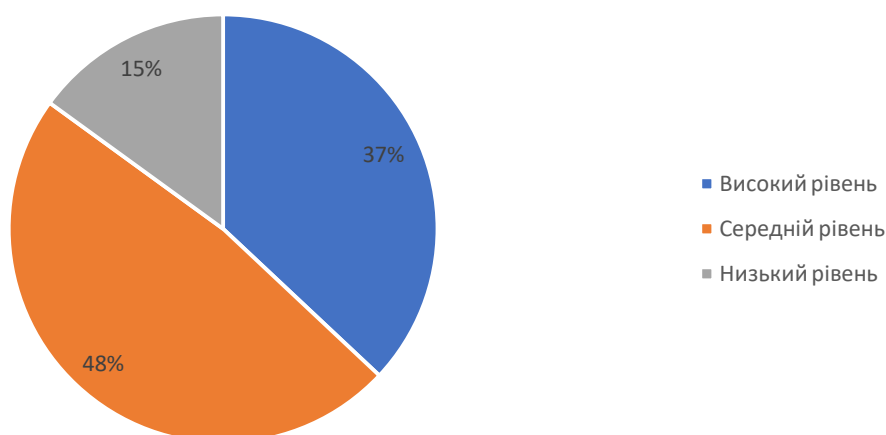
свідчити про їхню свідомість і зацікавленість у дослідженні цих об'єктів перед відвідуванням. Додаткові 42% респондентів оцінили свій рівень як середній, що може вказувати на наявність деякої підготовки або попередніх знань, але можливо не на стільки високого рівня, як у першої групи. Невелика кількість опитаних (12%) відзначили свій рівень підготовки як низький, що може відображати відсутність попередніх знань або інформації про військові об'єкти перед відвідуванням.

Військовий туризм надає можливість зануритися в історичні події та відвідати місця, пов'язані з героїчними вчинками та боротьбою за незалежність країни. Ці поїздки допомагають глибше зрозуміти важливість патріотичних цінностей, які вкладені в кожную подію військової історії. Відвідання військових музеїв, пам'ятників та меморіалів до воїнів-учасників війн дозволяє побачити реальні образи героїв та пам'ять про їх внесок у захист країни. Як зазначило 72 % респондентів це впливає на патріотичний настрій, підсилюючи відчуття поваги до тих, хто віддав життя за свободу і незалежність України.

Аналіз рівня організації військових екскурсій на думку респондентів дав змогу зробити наступні висновки (Рис.2.12):

- Середній рівень оцінки організації військових екскурсій переважає серед респондентів (48%). Це може свідчити про те, що існують як позитивні, так і негативні аспекти в організації таких екскурсій.
- Невелика частина респондентів (15%) вважає рівень організації військових екскурсій низьким. Це може вказувати на наявність проблем або недоліків у процесі організації таких подій.
- Значна кількість респондентів (37%) оцінює рівень організації як високий, що може свідчити про існуючі позитивні аспекти в організації військових екскурсій, такі як якість послуг, професіоналізм гідів, доступність інформації тощо.

Як ви оцінюєте рівень організації військових екскурсій в Україні?

Рисунок.2.13. Відповідь на 20 питання анкети

Це свідчить про те, що серед респондентів існує різноманітність у сприйнятті рівня організації військових екскурсій в Україні. Переважна більшість відзначає середній рівень, що може вказувати на наявність як позитивних, так і негативних аспектів в цій сфері. Тільки невелика частка респондентів вважає рівень організації військових екскурсій низьким, що може вказувати на проблеми, які потребують уваги та вдосконалення. Також, є значна кількість тих, хто вважає рівень організації високим, що може свідчити про наявність успішних практик та задоволеність споживачів певними аспектами військового туризму.

Результати аналізу свідчать про те, що серед респондентів існує усвідомлення певних ризиків, пов'язаних з військовим туризмом. Найбільш поширеним ризиком, який виділили учасники дослідження, є низький рівень безпеки, що може вказувати на сприйняття цієї форми туризму як потенційно небезпечної. Додатково, значна кількість респондентів відзначили можливість потрапити у зону конфлікту, що є іншим серйозним обґрунтуванням їхнього побоювання стосовно безпеки. Відсутність інформації про об'єкт та маршрут також була відзначена, що може вплинути на відчуття комфорту та впевненості учасників. Нарешті, високі витрати на подорож були названі невеликою часткою

респондентів, що, хоча й менш поширена, все ж може вплинути на доступність військового туризму для деяких шарів населення.

Результати показують, що понад третина (34%) опитаних мають досвід участі в бойових діях, що свідчить про значний рівень бойової підготовки та досвіду серед учасників опитування. Це також може впливати на їхній інтерес до військової історії та туризму, оскільки особистий досвід часто підвищує зацікавленість у подібних темах.

Більшість опитаних які мають досвід у бойових діях мають значний досвід служби у Збройних силах України, зокрема, 65% служили більше трьох років. Це вказує на те, що серед учасників опитування переважають досвідчені військовослужбовці, що також може впливати на їхнє ставлення до військового туризму та участі в ньому.

З огляду на звання, більшість опитаних належать до сержантського/старшинського та молодшого офіцерського складу, що свідчить про наявність як командного, так і виконавчого досвіду. Невелика частка генералитету (5%) також вказує на те, що серед опитаних є високопоставлені офіцери, які можуть впливати на політику та стратегію розвитку військового туризму.

Результати аналізу показують, що рішення про використання військових об'єктів у рекламних цілях не є однозначним серед респондентів. Незважаючи на те, що понад половина (55 %) відмовилися від такого використання, існує значна частка тих, хто погоджується з цією ідеєю. Це може вказувати на те, що думки про використання військових об'єктів у рекламних кампаніях різняться, і вони можуть бути залежні від індивідуальних думок, цінностей або сприйняття даної практики.

Аналіз результатів показує, що більшість респондентів (близько 75%) позитивно ставляться до військового туризму як до чинника збереження історичної пам'яті. Вони вважають, що відвідування військових об'єктів та місць, пов'язаних з військовою історією, допомагає зберегти спогади про минуле та підтримує інтерес до історичних подій. Таке узагальнення свідчить про те, що

військовий туризм має потенціал як важливий елемент культурного життя та сприяє популяризації історичної спадщини України.

Також слід зазначити те, що багато респондентів стикаються з різними бар'єрами, які перешкоджають їм у участі у військових екскурсіях. Найбільш поширеними з них є брак часу, організаційні труднощі, високі витрати на подорож і нестача інформації про доступні екскурсії та об'єкти. Це свідчить про те, що, незважаючи на інтерес до військового туризму, існують певні перешкоди, які обмежують можливості участі в ньому.

Аналіз відповідей на запитання про рекомендації для покращення військового туризму в Україні свідчить про декілька ключових аспектів.

По-перше, багато респондентів вказали на необхідність забезпечення більшої доступності інформації про екскурсійні маршрути та об'єкти. Це свідчить про те, що багато людей вважають, що відсутність чіткої та доступної інформації може бути перешкодою для участі в військових туристичних заходах.

По-друге, багато респондентів вказали на необхідність підвищення рівня безпеки та комфорту для учасників екскурсій. Це свідчить про те, що вони вважають ці аспекти надзвичайно важливими для успішного відвідування військових об'єктів.

По-третє, багато респондентів вказали на необхідність залучення більше експертів та гідів з військової історії для проведення екскурсій та лекцій. Це свідчить про те, що вони вважають, що кваліфіковані фахівці можуть зробити екскурсії більш пізнавальними та цікавими.

Нарешті, деякі респонденти вказали на необхідність створення спеціальних програм для участі дітей та молоді у військових туристичних заходах. Це свідчить про те, що деякі люди вважають важливим залучити молодше покоління до вивчення військової історії через цілеспрямовані заходи.

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження військового туризму серед 100 респондентів включало широкий спектр методів та узагальнення, що дозволило отримати

репрезентативні дані та глибше зрозуміти ставлення різних категорій населення до цього виду туризму.

Вибірка респондентів включала як військовослужбовців, так і цивільних осіб різних соціальних та демографічних груп, що дозволило здійснити комплексний аналіз та зрозуміти відношення різних категорій до військового туризму. Врахування різних аспектів, таких як вік, стать, освіта, місце проживання та досвід участі в військових конфліктах, забезпечило достатню репрезентативність вибірки.

Методика дослідження включала анкетування та фокус-групи. Анкета складалася з різноманітних питань, спрямованих на визначення ставлення респондентів до військового туризму, тоді як у фокус-групах проводилися відкриті обговорення цієї теми, що дозволило отримати більш глибоке розуміння їхніх поглядів та переконань.

Додатково був проведений огляд літератури, що дозволило зрозуміти історичний контекст та поточний стан військового туризму в Україні.

Узагальнюючи, дослідження було проведено шляхом комплексного підходу до вибірки респондентів та використання різних методів, що дозволило отримати об'єктивні та репрезентативні результати стосовно військового туризму в Україні.

Результати опитування свідчать про високий рівень зацікавленості респондентів в історичних темах, зокрема у військовому туризмі. Більшість учасників (44%) вказали на високий рівень інформаційної підготовки перед відвідуванням військових об'єктів, що свідчить про їхню свідомість і прагнення до глибокого розуміння цих місць. Військовий туризм, який дозволяє зануритися в історичні події та відвідати пам'ятні місця, пов'язані з героїзмом і боротьбою за незалежність країни, сприяє зміцненню патріотичних цінностей. 72% респондентів зазначили, що такі поїздки підсилюють їхній патріотичний настрій та повагу до героїв, які боролися за свободу і незалежність України. Незважаючи на це, існують певні виклики, такі як безпека та організаційні аспекти, які

потребують вдосконалення для забезпечення комфортних і безпечних умов військового туризму.

РОЗДІЛ 3. ВИЗНАЧЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Проблеми військово-туристичного бізнесу та їх вирішення.

В умовах воєнного конфлікту з Росією в Україні військово-туристичний бізнес стикається зі значними труднощами та проблемами, які ускладнюють його функціонування та розвиток.

Однією з головних проблем є загроза безпеки для туристів. Військовий конфлікт з Росією призвів до загострення ситуації у прифронтових зонах та областях, що зазнали військових дій. Наявність обстрілів, мін і підвищений рівень напруги створюють серйозні ризики для безпеки туристів, що може відлякати їх від відвідування цих територій.

Ще однією проблемою є низький рівень інфраструктури та послуг для військових туристів. Брак зручних готелів, недостатній розвиток транспортної мережі та відсутність професійних гідів та екскурсоводів можуть ускладнити організацію подорожі та негативно вплинути на враження від поїздки.

Військово-туристичний бізнес в Україні стикається з рядом проблем, які ускладнюють його розвиток і функціонування. Однією з таких проблем є недостатня увага та підтримка з боку урядових органів. Брак сприятливого законодавства, фінансової підтримки та відсутність стимулів для розвитку військового туризму перешкоджають ефективному функціонуванню цієї сфери.

Іншою проблемою є низький рівень інфраструктури, необхідної для реалізації військових туристичних програм. Недостатня розвиненість транспортних мереж, недостатня кількість готелів та інших об'єктів розміщення, а також відсутність необхідних послуг можуть стати перешкодою для приваблення туристів.

Для вирішення цих проблем необхідно прийняти комплекс заходів. Важливо розробити та впровадити програми безпеки для туристів у прифронтових зонах, забезпечити їхню інформованість та захист від можливих

загроз. Також необхідно інвестувати у розвиток інфраструктури та підвищення якості послуг для військових туристів, щоб зробити подорож їхньою країною комфортною та безпечною.

Крім того, для вирішення проблем військово-туристичного бізнесу в Україні потрібно активно співпрацювати з державними органами та громадськими організаціями з метою створення сприятливого середовища для розвитку цього напрямку туризму.

Важливо проводити інформаційні кампанії для просування військового туризму як важливого чинника вивчення історії країни та підтримки армії. Співпраця з міжнародними партнерами та залучення їх до розвитку військового туризму також може допомогти привернути більше туристів та інвестицій у цей сектор.

Важливим аспектом є також підтримка малих та середніх підприємств, які діють у сфері військового туризму. Шляхом надання фінансової підтримки, консультацій та навчання підприємців можна стимулювати їхній розвиток та підвищення якості послуг.

Загалом, для вирішення проблем військово-туристичного бізнесу в Україні потрібно прийняти комплексний підхід, який включатиме в себе заходи з підвищення безпеки, розвитку інфраструктури, просування та підтримки підприємств цієї галузі. Тільки таким чином можна буде забезпечити стійкий розвиток військового туризму в Україні та його позиціонування як важливого напрямку туристичної індустрії.

3.2. Визначення перспектив розвитку військового туризму в Україні.

До російського військового вторгнення туризм української держави представляв собою одну з найбільш динамічних галузей господарського комплексу. Ця сфера економіки не лише стимулювала розвиток суміжних видів діяльності, таких як готельно-ресторанний бізнес, транспортні послуги та розваги, але й виступала значним джерелом валютних надходжень до державного бюджету. Відзначимо, що туризм активно сприяв створенню нових

робочих місць, особливо в регіонах, де туристичний потенціал був значною мірою реалізований.

Україна, володіючи всіма необхідними передумовами для розвитку туристичної галузі, мала великий потенціал у внутрішньому та в'їзному туризмі. Багата історія, різноманітна географія, розмаїтість природних ландшафтів, розвинена соціально-демографічна інфраструктура та економічний потенціал — всі ці фактори створювали сприятливі умови для приваблення туристів як з власної країни, так і з-за кордону. Відсутність військових конфліктів і стабільність в країні додавали привабливості українському туристичному ринку.

Починаючи з 24 лютого, військове вторгнення та наступні бойові дії в Україні суттєво змінили динаміку туристичних потоків у країні. В'їзні туристичні потоки були припинені повністю, діловий туризм переживав замороження, а місцевий туризм перетворився на внутрішню міграцію. Ситуація стала особливо складною у центральних, східних та південних регіонах, де туризм був практично зупинений через активні бойові дії.

Жоден регіон країни не залишився повністю безпечним, що безпосередньо впливає на туристичну привабливість України. Військові дії, масштабні ракетні обстріли та бомбардування, а також руйнування інфраструктури створили підвищені ризики для туристів та призупинили авіасполучення.

Ця нова реальність призвела до реструктуризації всього туристичного сектору України. Проте, після завершення бойових дій передбачається з'явлення нових популярних туристичних напрямків. Одним із можливих шляхів відновлення туристичної галузі України є розвиток військового туризму, що може виявитися сприятливим для приваблення іноземних туристів та підтримки внутрішнього туризму у межах країни.

Потенціал військового туризму в Україні може бути визначений як досить широкий і різноманітний. На сьогоднішній день в країні можна спостерігати значну кількість мілітарі-туристів – це активні, патріотично налаштовані люди, які проявляють пристрасть до Батьківщини та бажають знати якнайбільше про

історію своєї країни. Сучасна молодь виявляє інтерес до вивчення історії не лише з книг, але й безпосередньо з місця подій.

Серед об'єктів воєнного туризму, які набули найбільшої популярності в останні роки, можна відзначити: численні оборонні споруди різних історичних періодів, місця битв та визначних подій, військово-історичні музеї, пам'ятники загиблим воїнам, військові полігони, військові частини, страйкбольні клуби, мисливські угіддя. Крім того, активною діяльністю відзначаються патріотичні об'єднання, що проводять вишкільні табори, клуби військово-історичної реконструкції, а також організація численних військово-історичних фестивалів.

Ці об'єкти та заходи створюють широкий спектр можливостей для туристичного відпочинку та освіти, а також сприяють підтримці і розвитку національного патріотизму та пам'яті про важливі події в історії України.

Військовий туризм в Україні може бути важливим з точки зору того, щоб дозволити туристам особисто переконатися в труднощах, які виникають у прифронтових та окупованих містах, або вшанувати пам'ять героїв в конкретних місцях України, таких як Дебальцево, Чорнобаївка та острів Зміїний. Ці місця можуть стати символами незламності українського народу. Крім того, великий інтерес може викликати дайвінг-тури до місця затоплення крейсера «Москва».

Цей вид туризму в Україні може стати важливим напрямком розвитку після завершення війни. Зокрема, важливо розробити туристичні програми, які охоплюватимуть населені пункти, які серйозно постраждали від російського військового вторгнення. Міста, які стали символами стійкості українського народу і його боротьби за добро проти зла, такі як Ірпінь, Буча, Маріуполь, Чернігів, Краматорськ, Чорнобаївка, Київ, Харків, Миколаїв, Херсон, мають потенціал стати новими військово-туристичними напрямками. Такі маршрути можуть привертати туристів із-за кордону та сприяти розвитку туризму в Україні.

В сучасному контексті тема підтримки збройних сил набула великого значення і стала трендовою. Віддавати підтримку та допомагати збройним силам України стало не лише актом корисності, але й модним явищем. Українці все

частіше звертаються до збройних магазинів у пошуках захисного спорядження для своїх родин. Проте, окрім придбання військового обладнання, необхідно також володіти відповідними навичками користування ним та базовими навичками виживання.

Потенціал вітчизняних туристичних операторів у співпраці з Міністерством оборони, Національною гвардією та іншими військовими та воєнізованими організаціями є значним. Серед можливих напрямків співпраці - організація навчальних заходів та тренінгів з володіння військовими навичками, безпеки та виживання в екстремальних умовах для цивільного населення. Проте, наразі уряд не проявляє достатнього інтересу до цього виду діяльності, що утримує розвиток потенціалу військового туризму в Україні [14, с.67].

Розвиток і просування військового туризму в Україні має потенціал створити ряд позитивних результатів, які вплинуть на економіку та інфраструктуру країни:

1. Збільшення надходжень та поповнення державної казни: розвиток військового туризму створить додаткові джерела доходу через оплату за відвідання об'єктів та екскурсії. Ці кошти можуть бути спрямовані на підтримку збройних сил, реставрацію військових об'єктів та покращення інфраструктури.

2. Сприяння розвитку внутрішнього та міжнародного туризму: військовий туризм може стати привабливим напрямком як для внутрішніх, так і для іноземних туристів, що сприятиме зростанню туристичного сектору в цілому.

3. Потенціал для залучення іноземних інвестицій: розвиток військового туризму може привернути іноземні інвестиції в галузь туризму та інфраструктуру, що сприятиме модернізації та розвитку об'єктів.

4. Ремонт та покращення існуючої інфраструктури: додаткові кошти, отримані від туристичних податків та оплати за відвідання, можуть бути використані для ремонту та модернізації існуючої туристичної інфраструктури.

5. Створення нових туристичних напрямків та покращення вже існуючих: розвиток військового туризму в Україні може призвести до виникнення нових

туристичних маршрутів, а також покращення якості та доступності вже існуючих об'єктів та екскурсій.

Політика розвитку туризму вимагає комплексного підходу, який не обмежується лише створенням сприятливих умов для розвитку, але й націлено на активний саморозвиток цієї галузі. Створення привабливих об'єктів та впровадження нових туристичних напрямків є не менш важливими завданнями. Україна, зосереджена на вирішенні нагальних питань, наразі приділяє обмежену увагу розвитку військового туризму. Однак, навіть в умовах воєнного конфлікту, можна використовувати військові дії для просування цього виду туризму. Наприклад, віртуальні сайти, такі як "TheUndeniableStreetView", можуть служити ефективним засобом популяризації військового туризму. Ця платформа дозволяє користувачам зануритися в подорож українськими містами, включаючи огляд території до та після бойових дій, і отримати новий погляд на історію цих місць [7].

Для ефективного розвитку військового туризму в післявоєнній Україні пропонується ряд заходів, спрямованих на створення сприятливих умов та приваблення туристів:

1. Створення меморіального музею: один з ключових заходів - створення меморіального музею за підтримки державних органів влади. Музей може розміщуватись у місті Буча та військовому аеропорту Гостомель, де знаходяться символи кровопролитної війни, зокрема розбитий літак "Мрія" та інші об'єкти.

2. Створення військового музею: започаткування військового музею, який відіграватиме важливу роль у створенні прямого зв'язку з минулим, збереженні історичних ресурсів та пам'яті про минуле.

3. Розроблення туристичних маршрутів: розроблення туристичних маршрутів, які дозволять туристам, як національним, так і міжнародним, ознайомитися з подіями, що відбувалися в зонах бойових дій.

4. Забезпечення транспортного доступу: забезпечення транспортного доступу до меморіалів та військових музеїв через покращення транспортної інфраструктури та збільшення частоти рейсів.

5. Створення спеціальних туристичних зон: створення спеціальних туристичних зон та маршрутів, залучення великих туристичних операторів, зменшення податків і маркетингової підтримки для стимулювання розвитку галузі.

6. Розроблення галузевих стандартів: розроблення та впровадження галузевих стандартів надання послуг військового туризму, що сприятиме його інтенсивному розвитку і збільшенню якості обслуговування туристів.

Ці заходи мають потенціал сприяти розвитку військового туризму в Україні та зробити його привабливим для вітчизняних та міжнародних туристів.

Висновок до розділу 3

На сьогоднішній день Україна стикається з викликами, пов'язаними з воєнним конфліктом на сході країни, що відображається на розвитку туристичної галузі в цілому та військового туризму зокрема.

Актуальні проблеми, що виникають у контексті військового туризму в Україні, включають в себе:

- Зменшення туристичного потоку через загострення конфлікту та обмеження безпеки.
- Відсутність державної підтримки та інфраструктури для розвитку військового туризму.
- Негативний вплив воєнного конфлікту на імідж країни як туристичного напрямку.

Незважаючи на ці складнощі, військовий туризм в Україні має потенціал для розвитку, який може бути використаний для стимулювання економіки та підвищення патріотичних настроїв серед громадян. Перспективи розвитку включають в себе:

- Створення меморіальних комплексів та музеїв для привернення туристів та вивчення історії країни.
- Розробка туристичних маршрутів, які дозволять національним та міжнародним туристам дізнатися про воєнну історію України.

- Підтримка малих та середніх підприємств у галузі військового туризму через надання фінансової підтримки та консультацій.

Загалом, необхідно приділити увагу вирішенню актуальних проблем та використанню перспектив розвитку військового туризму в Україні як засобу підтримки економіки, підвищення патріотичних настроїв та просування історичної спадщини країни.

ВИСНОВКИ

Військовий туризм в Україні є актуальним напрямом туристичної діяльності, який привертає увагу вітчизняних і зарубіжних туристів. В рамках проведеного дослідження виявлено різноманітні аспекти військового туризму та його вплив на суспільство.

Військовий туризм є сегментом туристичної галузі, який привертає увагу через свою специфіку та можливості відкриття нових граней історичної дійсності. Він включає в себе відвідування військових об'єктів, пам'ятників, музеїв, а також участь у реконструкціях військових подій і екскурсіях на історичні бойові майданчики.

Сутність поняття "військовий туризм" полягає в екскурсійному або пізнавальному відвідуванні місць, пов'язаних з військовою історією, зокрема, місць бойових дій, військових музеїв, меморіалів та інших об'єктів. Цей вид туризму спрямований на задоволення інтересу до військової тематики, поглиблення знань про історію, а також відчуття патріотизму та поваги до військових подвигів минулого.

Види військового туризму можуть включати екскурсії на військові об'єкти, участь у військових реконструкціях, відвідування музеїв військової техніки та зброї, а також участь у військових фестивалях та заходах. Кожен з цих видів має свої особливості та специфіку, яка привертає різні категорії туристів.

Для опису особливостей та організації військового туризму застосовують різні терміни та поняття. Це можуть бути терміни, що характеризують різні види військових екскурсій, такі як "бойові тури", "військові пам'ятки", "військово-історичні маршрути" тощо. Також важливо враховувати терміни, пов'язані з організацією та безпекою військових екскурсій, такі як "екскурсійний маршрут", "гід", "безпека під час екс

Україна має різноманітні ресурси, що включають природні багатства, культурну спадщину та історичні пам'ятки. В економічному сенсі військовий туризм може стати важливим напрямком розвитку країни. Він сприяє залученню інвестицій у туристичну інфраструктуру, створенню нових робочих місць і

збільшенню надходжень до державного бюджету через туристичні послуги. Військовий туризм також стимулює розвиток суміжних галузей, таких як готельний бізнес, транспорт, громадське харчування та роздрібна торгівля. Крім того, він підвищує міжнародний імідж України як країни з багатою історією та значущою роллю у світових подіях, що приваблює іноземних туристів і сприяє культурному обміну.

Особлива увага була приділена аналізу сприйняття та сенсів військового туризму серед різних соціальних груп населення. Дослідження включало опис вибірки респондентів, що включала як військовослужбовців, так і цивільних осіб, а також методи, що використовувалися для проведення дослідження, такі як анкетування та фокус-групи. Аналіз результатів дозволив зрозуміти різноманітні перспективи та думки щодо військового туризму в Україні. Результати опитування вказують на значну популярність військової історії серед населення України. Наприклад, 60% респондентів активно вивчають військову історію, в той час як ще 30% виразили бажання дізнатися більше про цю тему. Також виявлено, що 44% опитаних позитивно ставляться до військового туризму як до чинника збереження історичної пам'яті. Крім того, існує частка людей, які відчують бажання дізнатися більше про військову історію, що вказує на потенційний ріст інтересу до цієї теми в майбутньому.

Близько 75% респондентів вважають важливим відвідування військових об'єктів та місць, пов'язаних з військовою історією. Щодо рівня організації військових екскурсій, 37% опитаних оцінюють його як високий, але 15% вважають його низьким, що вказує на наявність проблем у процесі організації таких подій. Такий підхід до вивчення минулого сприяє не лише збереженню спогадів про минулі події, а й підтримує інтерес до історичних аспектів країни.

Нарешті, аналіз рівня організації військових екскурсій та реакції на них дозволяє зробити висновок про потенційні можливості та перешкоди в цьому сегменті. Хоча існують позитивні аспекти, такі як високий рівень інтересу та позитивне ставлення до військового туризму, проте існують також виклики, такі як нестача чіткої інформації та організаційні труднощі. Подальше удосконалення

організації цього виду туризму може сприяти розвитку і популяризації військового туризму в Україні.

Нами визначено, що однією з найбільших проблем є недостатній розвиток інфраструктури для військового туризму, включаючи недоступність об'єктів, неадекватну інформаційну підтримку та відсутність необхідної безпеки для відвідувачів. Крім того, важливо вирішити питання економічної доцільності військових екскурсій та розвитку відповідної туристичної інфраструктури.

Для вирішення цих проблем необхідно впровадити ряд заходів, зокрема:

- Поліпшення доступності військових об'єктів для туристів шляхом покращення інфраструктури та інформаційного забезпечення.
- Залучення державних та приватних інвестицій для розвитку військового туризму та створення сприятливих умов для подорожей.
- Розробка та впровадження стандартів безпеки для військових екскурсій з метою запобігання можливим негативним наслідкам.
- Залучення громадських організацій та волонтерів до підтримки та розвитку військового туризму.
- Проведення освітніх кампаній серед населення щодо значення збереження історичної пам'яті через військовий туризм.

В цілому, військовий туризм в Україні має потенціал для подальшого розвитку та відтворення історичної пам'яті, проте для цього необхідно прийняти комплексний підхід до вирішення проблем та впровадження новаторських рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Africancontext. AfricanJournalofHospitality, TourismandLeisure, Volume,6 (1).
2. Hrusovsky, M., Noeres, K. (2011). Militarytourism. TheLongTailofTourism: HolidayNichesandtheirImpactonMainstreamTourism(pp. 87-94). Wiesbaden: Gabler.
3. Kowalczyk A. Turystykahistoryczno-militarna // Wspolczesneformyturystykikulturowej. 2009. №1. S.286-312.
4. Smith, V. L.(1998). Warandtourism: AnAmericanethnography. AnnalsofTourismResearch, 25 (1), 202-227
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738397000868?via%3DiHub>
5. Venter, D. (2017). Examiningmilitaryheritagetourismas a nichetourismmarketintheSouth
6. Zwigenberg, R. (2016). TheAtomicCity: MilitaryTourismandUrbanIdentityinPostwarHiroshima. AmericanQuarterly. JohnsHopkinsUniversity Press,68 (3), 617-642. 10.1353/aq.2016.0056.
7. Барвінок, Н. В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни / Н.В. Барвінок // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. –2022. – Вип. 18(2). – С. 206-217.
8. Беднарський В.Д. Екстремальний туризм: тенденції розвитку. Сучасні форми й види туризму. 2021. С.873-874
9. Борисова О. В., Гринюк Т. А. Історична реконструкція: значення для розвитку регіонального туризму. Економіка і держава. 2021. № 2. С. 53–57.
10. Борисова О. В., Свинцицький А. О. Історична реконструкція як один із провідних напрямів розвитку туризму Полтавщини. Актуальні проблеми регіональних досліджень: Матеріали V Міжнародної наук.- практ. інтернет-конференції (м. Луцьк, 11 грудня 2020 р.). Луцьк: Вежа – Друк, 2020. С. 120–123.

11. Гамкало М. , Каднічанський М. Аспекти розвитку воєнного туризму в Україні в контексті російсько-української війни XXI століття. [Електронний ресурс]. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/Hamkalo-KadnichanskyyASPEKTY-ROZVYTKU-VOYENNOHO-TURYZMU-2022-stattya.pdf>
12. Голиборода І. Перспективи розвитку військово-історичного туризму на Львівщині / І. Голиборода // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. - 2012. - Вип. 29(2). - С. 45-50.
13. Голова ДАРТ Олеськів: Після війни туризм зміниться в будь-якому випадку. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/826803.html>.
14. Горб, К.Д, Крутякова, Ю.П. Нові перспективи військового туризму в Україні / К.Д. Горб, Ю.П. Крутякова // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід. – 2020. – С.87.
15. Гринюк Д. Ю. Методичні аспекти туристичного брендингу територій. Перспективи розвитку економіки та управління в умовах кризи: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Одеса, 20 липня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 71–73.
16. Гринюк Д. Ю., Степанець І. О., Борисова О. В. Туристичне краєзнавство: Гадяч та його околиці: навчальний посібник. К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. 123 с. URL: <https://geo.knu.ua/wpcontent/uploads/2022/06/posibnyk-turystychne-krayeznavstvo-gadyach-ta-jogo-okolytzi-2022.pdf>
17. Дутчак, С., Дутчак, М. (1999). Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області. Туристсько-краєзнавчі дослідження, 2, 123-136.
18. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі. Україна – Європа – Світ. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2009. С. 156–159.

19. Зейд А. Кассуха Постконфліктні туристичні ландшафти: між спадщиною конфлікту та гібридизацією туристичної діяльності. *Openeditionjournals*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.3984>.
20. Інновації, гостинність, туризм: наука, освіта, практика : зб. тез доп. III Всеукр. наук.-практ. конф. мол. учених, асп. і студ. з міжнародною участю (18 травня 2023 року, м. Львів). – Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2023. – 538 с.
21. Каднічанський Д. А. Мілітарний туризм: проблематика термінології та класифікації / Д. Каднічанський, М. Каднічанська // Матеріали XIV Наукової міжнародної конференції “Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід” (Львів, 9 жовтня 2020 р.). – Львів, 2020. – С. 132–135.
22. Каднічанський, Д. (2009). Історична спадщина УПА і туризм. *Географія і туризм: європейський досвід*, 63-66.
23. Килимистий С. М. Історична реконструкція як ресурс подієвого туризму. *Питання культурології*. 2019. Вип. 35. С. 136–147
24. Кляп М. П., Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2011. – 334
25. Корнілова Н.У., Скупенко К.Д. Військово-патріотичні тури – сучасний напрямок внутрішнього туризму /Н.У. Корнілова, К.Д. Скупенко // *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні*. – 2019. – С.42-47.
26. Корнілова, Н., Скупенко, К. (2019). Військово-патріотичні тури – сучасний напрямок внутрішнього туризму. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання», 21–22 березня 2019 року, м. Черкаси [Електронний ресурс]: у 2-х томах. Черкаси: ЧДТУ.
27. Корчевська Л.К. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди // *Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект: матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції*, м. Чернівці, 5 травня 2022 р. Чернівці: Технодрук, 2022. С. 337-341.

28. Кукліна Т. С. Загальні тенденції розвитку світового туризму: від коронавірусу до військової агресії / Кукліна Т. С. Цвілій С.М., Журавльова С.М. // Підприємництво та інновації. 2022.– Вип. 23.– С. 12–15.

29. Кушнар'єв В. Мілітарі-туризм як інноваційний напрямок екстримального та пізнавально-розважального туризму / В.Кушнар'єв, О.Поліщук // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. – 2018. –№1. – С. 107–118.

30. Кушнар'єв В., Поліщук О. Мілітарі-туризм як інноваційний напрямок екстримального та пізнавально-розважального туризму. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. 2018. С.107– 118

31. Левченко М. Розвиток військового туризму як складова державної гуманітарної політики. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління [Електронний ресурс]. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/1280/1775>

32. Любіцева О.О., Бабарицька В.К. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 335 с.

33. Матвійчук Л.Ю. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. 5-е вид. / за наук. ред. проф. Матвійчук Л.Ю. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2019. 320 с.

34. Мельник А. Нестандартні види туризму. Особливості функціонування військового туризму. Краєзнавство, географія, туризм. 2012. № 16. С. 3–5.

35. Мельник А. Нестандартні види туризму: особливості функціонування військового туризму. Київський збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. № 33. С. 350–353

36. Менеджмент туристичної індустрії: підручник у 3-х частинах / Руденко В. П., Вацеба В.Я., Підгірна В.Н., Цепенда М.В. та ін. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2019. – 504 с

37. Панасенко А.Я. Гадяч. Історико-краєзнавчий нарис / А.Я. Панасенко. – Гадяч, 1992. – 124 с.
38. Поліщук О.В. Теоретичні засади функціонування військового туризму. Розвиток туризму в Україні: проблеми і перспективи. Збірник наукових статей. Київ : Знання, 2018. – С.32-38.
39. Роїк О.Р. Недзвецька О.В Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період // Економіка та управління національним господарством [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/783/754>
40. Семенова М. Аналіз змін до Закону України «Про туризм» з огляду на сучасний досвід країн ЄС. Supportforentrepreneurshipandinnovationeconomyinthe EU, LatviaandUkraineLaw: II InternationalIntersectoralConference, 24 May 2019. – Riga : BalticInternationalAcademy, 2019. P. 105–111.
41. Смирнов І. Г. Регіональний аналіз ресурсної бази для розвитку військового туризму у США. Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та управління в Україні та світі: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 14 листопада 2017 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2017. С. 135-138
42. Смирнов І. Г. Ресурсна база військового туризму у США. Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети: Матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конференції. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. С. 198–200.
43. Смирнов І., Бурніс В. Військовий туризм та його ресурсна база (на прикладі США) // Матеріали XXXV Всеукр.наук.-практ. інтернет-конф. «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми і перспективи розвитку»: Зб.наук.праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 35. – С. 137-142.
44. Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації: матеріали I-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 27 – 28 квітня 2017 р. – Ужгород: ПП «Інватор», 2017. – 182 с.

45. Титова Е.А. Військовий туризм як новий напрям на туристському ринку // Туризм і культурна спадщина. Міжвузівський збірник наукових праць. – К., 2013. – с. 94-101
46. Туристичний барометр України. Київ. 2020. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntoubarometer-2020.pdf>
47. Україна інформ: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/tag-azovstal>
48. Чикайло Ю.І., Стадницька В.А., Волошин І.М. Військово-історичні музеї України як об'єкти військового туризму (на прикладі міста Львова) // Географія та туризм. – 2015. – Вип.32. – С.74-85.
49. Шамара І. М., Савченко М. Г. Вплив політичної нестабільності на розвиток туризму в країнах Близького Сходу. Вісник ХНТ імені В. Н. Каразіна. Харків. 2019. Вип. 10. С. 219-226
50. Шамара І. М., Савченко М. Г. Вплив політичної нестабільності на розвиток туризму в країнах Близького Сходу. Вісник ХНТ імені В. Н. Каразіна. Харків. – 2019. – Вип. 10. – С. 219-226.
51. Шандор, Ф. (2013). Сучасні різновиди туризму. Київ: Знання.
52. Шатілов Є. Історія у форматі розваги: генеза українських історичних фестивалів. Публічна історія в Україні та світі: Матеріали наук.-практ. конференції (м. Київ, 25 жовтня 2019 р.). Київ: Історичний факультет КНУ ім. Т.Шевченка, 2019. С. 38–39.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для дослідження військового туризму в Україні

1. Як часто ви відвідуєте військові пам'ятники або музеї?
2. Чи цікавить вас військова історія України?
3. Які фактори спонукали б вас взяти участь у військовій екскурсії?
4. Як ви оцінюєте рівень комфорту під час військових екскурсій?
5. Чи відвідали ви коли-небудь музей військової техніки?
6. Які аспекти військового туризму ви знаєте?
7. Чи вважаєте ви військовий туризм важливою складовою культурного життя України?
8. Які місця військової слави в Україні ви б хотіли відвідати?
9. Яка ваша думка про використання військових пам'ятників у туристичних цілях?
10. Як ви оцінюєте рівень безпеки під час військових екскурсій?
11. Чи є у вас досвід участі у військових екскурсіях?
12. Чи вважаєте ви військовий туризм сприятливим для розвитку туристичної галузі в Україні?
13. Які асоціації ви маєте з військовим туризмом?
14. Чи відвідали ви коли-небудь меморіали воїнам-учасникам війн?
15. Чи цікавить вас дослідження військових подій минулого?
16. Як ви оцінюєте рівень інформаційної підготовки перед відвідуванням військових об'єктів?
17. Чи впливає військовий туризм на вашу патріотичність?
18. Чи згодні ви взяти участь у військовій екскурсії?
19. Які аспекти військового туризму вам найбільше цікаві?
20. Як ви оцінюєте рівень організації військових екскурсій в Україні?
21. Які ризики ви бачите у військовому туризмі?
22. Чи згодні ви оплатити військову екскурсію?

23. Чи погоджуєтеся ви з використанням військових об'єктів у рекламних цілях?
24. Чи впливає ваша думка про військовий туризм на ваші подальші мандрівки?
25. Яка ваша загальна думка про військовий туризм в Україні?
26. Чи думаєте ви, що військовий туризм сприяє збереженню історичної пам'яті?
27. Які бар'єри перешкоджають вам в участі у військових екскурсіях?
28. Чи впливає ваші враження від військових екскурсій на вашу думку про військову історію?
29. Чи вважаєте ви військовий туризм частиною військово-патріотичного виховання?
30. Чи брали ви участь у бойових діях?
31. Як довго ви служите/служили у Збройних силах України?
32. Яке у вас був/є військовий звання?
33. Які рекомендації ви б дали для покращення військового туризму в Україні?

Ця анкета містить широкий спектр питань, спрямованих на вивчення різних аспектів військового туризму в Україні.